

T.C
YEDİTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

DOSTOYEVSKİ VE OĞUZ ATAY ROMANLARIDA KİMLİK SORUNU

Müge GÜRAN

KARŞILAŞTIRMALI EDEBİYAT YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

İSTANBUL

2011

**T.C.
YEDİTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

DOSTOYEVSKİ VE OĞUZ ATAY ROMANLARINDA KİMLİK SORUNU

Müge GÜRAN

DANIŞMAN

PROF. DR. NEDRET KURAN BURÇOĞLU

KARŞILAŞTIRMALI EDEBİYAT YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

İSTANBUL

2011

"DOSTOYEVSKİ VE OĞUZ ATAY ROMANLARINDA KİMLİK SORUNU"

MÜGE GÜRAN

Prof. Dr. Nedret Kuran BURÇOĞLU
(Danışman)

Prof. Dr. Fatma ERKMAN

Yrd. Doç. Dr. Ayşe Melda ÜNER

Tezin Onaylandığı Tarih:

Toplam Sayfa Sayısı:

N. Kuran.
f. Erkman.
c. M. Üner.
21.09.2014
52

“Dostoyevski ve Oğuz Atay Romanlarında Kimlik Sorunu”

1. BÖLÜM: Giriş	1
2.BÖLÜM: Eserlerin İncelendiği Tarihsel Düzlem: Modernizm.....	4
2.1 Batı-dışı Toplamların Modernleşmesi	5
2.1.1 Rus ve Türk Edebiyatında Batılılaşmanın Karşılaştırması.....	8
2.2 Türk Modernleşmesine Genel Bakış.....	10
2.2.1 Türk Modernleşmesi ve Oğuz Atay.....	14
2.3 Rus Modernleşmesine Genel Bakış.....	16
2.3.1 Rus Modernleşmesi ve Dostoyevski.....	20
3. BÖLÜM: İncelenen Eserler: Oğuz Atay’ın <i>Tutunamayanlar</i> ve Dostoyevski’nin <i>Yeraltından Notlar</i> Romanında Kimlik Sorunu.....	24
3.1 Varoluş Sorunu Olarak Kimlik.....	24
3.2 Öz-bilinç.....	28
3.3 Yeraltı Trajedisi.....	32
4. BÖLÜM: Kimliğin Kuruluşu.....	34
4.1 Benliğin Eylem Alanı Olarak Nevsky Bulvarı.....	34
4.2 Selim Işık ve İsa Mitosu.....	38
4.2.1 Turgut Özben.....	41
4.3 Kurgulanan Tarih.....	43
5. BÖLÜM: SONUÇ.....	46
KAYNAKÇA.....	48
CURRICULUM VITAE.....	51-52

Abstract

This study focuses on the process of the characters of Dostoevsky and Oğuz Atay, constituting their identity in social-historical context. It also examines the Turkish and Russian societies' experience of Westernization process and its reflection on literature along with the authors' perception and interpretation of West in *Notes from Underground* and *The Disconnected* in terms of modernization and by providing an overview of the historical circumstances.

KEYWORDS: Identity, Dostoevsky, Oguz Atay, Modernism

Özet:

Bu çalışma Dostoyevski ve Oğuz Atay'ın eserlerinde karakterlerin, kimliklerini tarihsel toplumsal bağlamda oluşturma süreçlerini, batılılaşmayla karşı karşıya kalan Rus ve Türk toplumlarında bu olgunun edebiyata yansıyışını, söz konusu yazarların Batılılaşma anlayışlarını ve bunu *Yeraltından Notlar* ve *Tutunamayanlar*'da ele alış biçimlerini modernizm bağlamında, toplumların geçirdiği tarihsel süreçlere genel bir bakış sağlayarak irdelemektedir.

ANAHTAR SÖZCÜKLER: Kimlik, Modernizm, Oğuz Atay, Dostoyevski, Bahtin

1. BÖLÜM:

GİRİŞ:

Oğuz Atay'ın (1934-1977) ilk romanı *Tutunamayanlar*'ın Türk edebiyatında ayrıcalıklı bir yeri vardır. Öncelikle içerdiği biçimsel özellikler nedeniyle Türk edebiyatının ilk üst-kurmaca örneğidir. İçerik olarak, kültürel sıkışmışlığın bir tezahürü olan kimlik sorunu ironik bir biçimde ele almıştır. *Tutunamayanlar*'ın Atay'ın en etkili romanı olmasının nedeni Atay'ın Türkiye'nin modernleşme projesine dair tutumunun kendi çağdaşları içinde benzersizliğidir. Tanzimat dönemiyle başlayan Batılılaşma süreci Batı'yı modern, Doğu'yu geleneksel ve geri olarak konumlandırmıştır. Böylece Batı'ya yönelik bir dizi yenilikle beraber bir gecikmişlik, geri kalmışlık duygusu da getirmiştir. Bu sancılı sürecin sebep olduğu kimlik sorunlarını Atay, ortak kültürel belleği sembolize eden çok sayıda söylemle *Tutunamayanlar* romanında yansıtmıştır. Bununla birlikte, Joyce ve Dostoyevski gibi diğer modernist yazarların ele aldığı bağlamda kültürel kimlik, gecikmiş modernlik ve kültürel fark gibi konuları işleyerek Batı modernitesinin ve modernleşme projesinin sınırlarını sorgulamıştır. Türkiye'deki modernleşme projesinin kalbinde ülkenin aynı anda Batılı ve milli olması durur. Atay da eserlerinde bu ikircikli modernleşme sürecinde bireyin entelektüel ve rasyonel gerilimini, kendi içindeki ve toplum içindeki çelişkilerini, uyumsuzluklarını ortaya koyar. Bu bağlamda çoğu modernist Batılı yazarla ele aldığı birey sorununu işleyişi bakımından ortaklıkları bulunmaktadır.

19. yüzyıl dünya edebiyatının en önemli yazarlarından Dostoyevski eserlerinde bireyi merkeze koyarak özgürlük, irade, varoluş sorunu, vicdan gibi modernist temalar kullanmıştır ve 20. yüzyıl yazını etkilemiştir; Sartre, Kafka, Camus gibi birçok büyük edebiyatçıya esin kaynağı olmuştur. Oğuz Atay'ın eserlerinde de Dostoyevski etkilerine sıkça rastlanır. Her iki yazar da Doğu ve Batı'nın kesiştiği bir coğrafyada Batı Avrupa modeli esas alınarak Batılılaşma sürecini tecrübe etmiş toplumlara mensupturlar. Rusya-Avrupa sorunsalı, Dostoyevski'nin romanlarının ana motiflerinden birini oluşturur. Doğu-Batı, geleneksel-modern ikilikleri, ülkesindeki kültürel karmaşayı eserlerinde kurmaca dokunun içine yayan Oğuz Atay'ın Dostoyevski'yle paylaştığı konuların en önemlilerinden biridir.

Dostoyevski Oğuz Atay'ı, yalnızca doğulu yönüyle etkilemez ele aldığı konularla 20. yüzyılın birçok modernist yazarını etki alanının içine çektiği biçimde de etkiler. Bu modernist yazarlar, 20. yüzyılda yaygınlaşan çelişkili, kimi zaman

parçalanmış, ikircikli ruh durumunu yansıtan, Dostoyevski'nin yalnız insanlarında kendi roman kişilerinin öncülerini bulurlar. 20. yüzyılın ilk yarısında edebiyatın merkezine oturan varoluş ve kimlik sorununu, "kaynağını Dostoyevski'den alan sinik bir mazoşizmle birlikte, iç dünya sorunlarının sarmalında acılar çeken kahramanları Dostoyevskien bir coşku eşliğinde anlatır Atay. Onun kurmaca kişilerinin neredeyse tümü, Mişkin'in içtenlikli saf dürüstlüğünden, Raskolnikov'un coşkulu baş kaldırışından ve çıldırmak üzere olan Yeraltı Adamı'nın kendisiyle hesaplaşmasından izler taşır." (Ecevit 2009: 206)

Dostoyevski ve Oğuz Atay'ın bu çalışmada ele alınan eserlerinde kahramanlar eski ve yeninin, gecikmişlik hissi ve ilerleme zorunluluğunun geriliminde var olma, kimliklerini kurma savaşı verirler. Modernleşmeyi Avrupa'da olduğu gibi toplumun kendi dinamiklerinden oluşan bir yenileşme süreci olarak deneyimlememiş olan Rusya'da da Türkiye'de olduğu gibi yenilikler, Batı modeli örnek alınarak oluşturulmuştur. Modernleşme çalışmalarının, Rus toplumunda da gelenekten kopuş, toplumsal ve kültürel hayatın yeni bir yorumla tekrar kuruluşu gibi evrelerden geçerek sancılı bir süreç olarak yaşandığı görülür. Buna rağmen Batı, bu toplumları kendilerinden saymamıştır. Avrupa'nın Anti-Rus ve Anti-Türk tutumu, bu iki ülkede aydınlar arasında iki asırdır bitmeyen Batı ve Batılılaşma kavgasına ve tartışmalı yorumlara neden olmuştur. Fransız teorisyen Antoine Compagnon "tarihin edebiyatın dinamiklerini ve bağlamını kaçınılmaz olarak belirlediğini" söyler. Buna göre, yaşanan değişimler her iki toplumun yazarları tarafından çeşitli yorumlarla edebi eserlere yansımıştır.

Çalışmanın ilk bölümünde, Dünya tarihinde ilk modernleşme örneklerinin görüldüğü Batı-dışı sayılan iki toplumun modernleşme süreçleri ve modernizm anlayışları ele alınmış, bunun edebiyata ve yazarların modernizm karşısındaki tutumlarına yansımaları değerlendirilmiştir. Daha sonra *Tutunamayanlar* ve *Yeraltından Notlar* bağlamında başkarakterlerin içinden geçtiği süreçler, "yeni" topluma adaptasyonlarındaki sorunlu, sorgulayıcı tutumları ve modernleşme projesi bağlamında toplum içindeki yerleri ve geçirdikleri dönüşümler tarihsel inceleme yöntemi kullanılarak ele alınmıştır. Edebiyat incelemelerinde tarihsel yöntem araştırmacının "belli bir yazarı, eseri ya da türü, yazıldığı yılların ortamını ve koşullarını inceleyerek ele alan bir yaklaşımdır." (Moran, 2000: 85) Bu anlamda incelenen eserlerde, toplumsal değişim, dönüşüm süreçlerinin romanlarda karakterlerin kimlikleri ve kendilerini konumlandırışlarını biçimlendirdiği görülmektedir.

Lukacs, “romanlarda insanların kişisel kaderlerindeki belli kriz anlarının, tarihsel bir krizin belirleyici bağlamında meydana geldiğini, birbirine geçtiğini belirtir.” (Lukacs, 2003: 32) Bu çalışma Rus ve Türk toplumlarında yaşanan modernleşme süreçlerini, her iki toplumun da kendine özgü kültürel dinamikleri açısından değerlendirmeyi ve bu süreçlerin Oğuz Atay’ın *Tutunamayanlar* ve Dostoyevski’nin *Yeraltından Notlar* romanlarındaki ele alınış biçimini tarihsel yaklaşım yöntemiyle modernizm ve kimlik bağlamında karşılaştırmalı olarak incelemeyi amaçlamaktadır.

2. ESERLERİN İNCELENDİĞİ TARİHSEL DÜZLEM: MODERNİZM:

Modernizm, üç temel görüş üzerinde (aydınlanma, rasyonalizm ve pozitivizm) kendini inşa etmeye çalışırken gelenekselliği ve feodaliteyi de tarihe gömmeye çabasını başlatmıştır. Bilim, kesin doğrular, bilgi, ortak insani değerler ve inançlar modernizmi karakterize eden unsurlar olmuştur.

Batılı sosyal teorisyenlerin büyük bir bölümü tarafından modernlik, evrensel bir sistem olarak anlaşılmaktadır. Aklın aydınlanması ile ilişkilendirilen modernliğin ortaya çıkışı tarihten radikal bir kopuş olarak düşünülmüştür. “Akıl kültürel dünyadan her anlamda bağımsız düşünüldüğü için, modernlik evrensel bir proje olarak tartışılmaktadır, buna göre modernliğin akli evrensel normlardır.” (Kaya, 2006: 70) Bu evrensel normlara yani genel anlamıyla rasyonaliteye göre kendini konumlandıran modernlik, kendisini çizgisel bir zaman anlayışında değil, bir yandan da bu zamanı oluşturma – yani tarih yazıyor olma – iradesinde tanımlar.

Calinescu'ya göre “Modernliğin özü bu ilerleme fikri ile açıklanabilir. Bir burjuva ideali olan ilerleme fikri, yoğun bir pragmatizm ve soyut bir özgürlük anlayışı ile beslenen bir “başarı ve eylem kültürü” yaratmıştır. Köklerini akılcılık ve hümanizmde bulan modernleşme ideali, insanlığın özünde “iyi”yi arzuladığını ve bu nedenle, sonunda herkesin eşit olacağı bir duruma doğru yavaş yavaş ilerlemekte olduğunu varsayar. Fakat eşitlik arayışı ile yola çıkan ilerleme fikri, özgürlüğü ve çeşitliliği göz ardı ettiği ölçüde, eşitlikten ziyade bir tek tiplilik üretir hale gelmiştir. Bundandır ki, modernleşme projesinin en temel sorunu, daha iyi ya da daha adil bir dünyayı yaratacak yegâne araç olduğu düşünülen akılcılığın kendisinin, farklılıklara tahammülü olmayan bir güç olarak karşımıza çıkmasıdır.” (aktaran Gürle, 2008: 2).

Modernleşme kuramı, ilerleme düşüncesinin ürünüdür ve ilerlemeye, toplumsal dönüşümün öncelikle ve belirleyici olarak siyasal alanda gerçekleştiğine inanır. Toplumsal dönüşümün aktörleri olarak elitleri görür. Ve dayatmacı yönü sebebiyle eleştirilir. Modernizmin totaliter etkisi üzerine eleştiri yapan bazı teorisyenler, evrensel olduğunu iddia ettiği değerleri “dayatan” bu teorinin tek tipleştiren etkisi üzerinde durmuştur.

Tarihsel bağlamda bakıldığında modernizmin üç aşamada şekillendiği söylenebilir. “16. yüzyılın başından 18. yüzyılın başına kadar olan ilk evrede, Coğrafi keşifler ve Rönesans ile bireyleri, geleneksel bağlardan koparılmış yeni bir hayata

zorlayan modernliğin toplumsal formları gelişmiştir. İkinci evrede yaşanan büyük Fransız devrimi, kişisel, toplumsal ve siyasal alanlardaki altüst oluşlar ve patlamalarla bu hayata katkıda bulunmuş, bireylerin yeni ve bağlayıcı kimlikler edinmesini sağlamıştır. Bu dönemde modernleşme ve modernizm düşünceleri doğmuştur. Nihayet, 20. yüzyılı kapsayan üçüncü ve son evrede, hemen hemen tüm dünyaya yayılan modernleşme süreci ile birlikte modernist kültür, sanatta ve düşünce alanında büyük başarılar sağlamış, modern deneyimin nihai aşamasına ulaşılmıştır.” (Berman, 1999: 29)

Modernizm, çağı akıl çağı olarak nitelendirilen aydınlanma düşüncesinin merkeze koyduğu aklın üstünlüğü ilkesini temel alır; aklın kendinden başka yolu yoktur, dayanacağı bir gelenek ve mit de bulunmamaktadır. Böylece modernizm, rasyonaliteden beslenip onun öz bilinci olmaktadır. “Kendi öz kimliğini de geçmiş ve gelecek arasında bir seçimi dayatarak, Eskiler ve Yeniler arasındaki tarihsel tartışmalardan türetmektedir.” (Çiğdem, 1997: 66) Bu tartışmalar, Batı’nın inşa ettiği, farklı kaynaklardan akan birçok düşüncenin birleştiği noktada şekillenen ve dünyayı bütünüyle değiştiren düşünce ve sistemleri, ülkelerin kendi toplumlarına uyarlaması suretiyle gerçekleşmiştir. Siyasal alanda demokrasiyi, kültürel alanda insan-merkezli bir dünya düşüncesini, bilimsel alanda sınırsız akıl egemenliğini ve ekonomik alanda sanayi devrimi ile kitlesel üretimi gerçekleştiren Batı, modernlik adı verilen bu sahip oldukları ile dünyayı egemenliği altına almıştır ve her alanda ortaya çıkan bu üstünlüğü öyle bir etki yaratmıştır ki Batı dışında kalan toplumlar da bu değişime ayak uydurmak için hızla değişmeye başlamışlardır.

2.1 BATI-DIŞI TOPLUMLARIN MODERNLEŞMESİ:

Sosyolojide pek çok çalışmaya konu olan Modernleşme terimi birçok Batılı toplumbilimciye göre, “Batılılaşma” anlamında kullanılmıştır. Batılılaşma, geleneksel ve eski toplumların, endüstri, teknoloji, ekonomi, yaşam tarzı, beslenme, ahlaki ve kültürel değerler gibi konularda Batı Avrupa kültürünün etkisi altına girmesini içeren bir süreçtir. Burada, Nilüfer Göle’nin belirttiği gibi “Batı-dışı kavramı, Batılı olmayan ama modernliğin etki alanına girmiş toplumlara işaret etmektedir, modernliğin dışında kalma durumuna değil.” (Göle, 2009: 60) Göle’ye göre Batı’nın tarih ve kültürüyle tanım kazanmış olan modernlik deneyimi bugün farklı coğrafyalara açılmakta, değişik diller ve kültürlerde yeniden anlatılmaktadır.

Modernleşme kuramı, bu toplumlarda sonradan bir model örnek alınarak ve sonradan oluşan bir süreç olduğu için ilk etapta geleneksel ve modern ikiliği yaratmıştır. Batı-dışı toplumları ilkelik, azgelişmişlik, gericilik, fanatiklik, vahşilik, barbarlık gibi sıfatlarla temsil eden Batı karşısında kendilerini konumlandırışları sancılı olmuştur. Bugün bile bazı Batılı teorisyenler modernleşmeyi sadece Kuzey Amerika ve Batı Avrupa'ya özgü bir değişim olarak kabul etme eğilimindedirler. Göle'nin tespitine göre, küreselleşme sürecinin farklılaşma ve hatta medeniyetler arası çatışma yarattığını söylediği teziyle Huntington, "Batı modernliğinin evrensel ve ilerlemeci ideallerini terk ederek, kendi coğrafyasına ve kabuğuna çekilmesini savunmaktadır. Batı'yı başkaları için model olmaktan çıkarmak istemektedir. Başka toplumların modernlikten nasibini almalarını küçümsemekte, Batı'nın modernlik üzerindeki tekelinin kalkmasına içerlemektedir. Medeniyetler çatışması tezi, bugünkü Batı ve modernlik arasındaki ilişkinin değişmesi karşısında Batı içerisinden verilen politik açıdan reaksiyoner ve geçmiş-bakışlı bir tezdır." (Göle, 2009: 60)

Bu yaklaşımın en temel karakteristiklerinden biri tarihi, mutlak olarak (aynı hat üzerinde) doğrusal ilerleme düşüncesine indirgemesidir. Böylelikle tarih, içinde birçok kopuşu, kesintiyi, çelişkili süreklilik süreçlerini, geriye dönüşleri veya süreksizlikleri içeren bir süreç ve ilişkiler sistemi olarak anlaşılmaz, mutlak ilerleme ve gelişme süreci olarak algılanır. Tarihi, mutlak bir ilerleme olarak düşünen modernleşme paradigması, felsefi düzeyde pozitivizme dayanır. Buna göre, tüm toplumlar geleneksel toplumdan modern topluma geçmek için sanayileşmiş ileri Batılı veya kapitalist toplumların geçtiği aynı yolu veya tarihi aşamaları yaşayacaklardır.

Tarihsel olarak ilk defa Batı-dışı ülkelerde, 19. yüzyılda genişleyen dünya pazarının baskısı hissedilmeye başlanmıştır. Modern bir kültürün dünyada gelişmesine rağmen modernleşmenin gerçekleşmediği ülkelerde kavramın anlamı daha karmaşık, daha karanlık ve paradoksal olmuştur.

Modernizm Batı Avrupa'da yüzyıllara yayılan bir zaman dilimi içinde çeşitli mücadeleler sonucu kendiliğinden oluşmuş bir süreçken, Batı-dışı toplumlarda bu sürecin 19. yüzyılın başından itibaren bir öykünme, değişen dünyaya ayak uydurma motivasyonu ile oluşan bir yönelim olduğu söylenebilir. Batı'nın model oluşturduğu ilerleme fikri, bu toplumlarda daha kısa bir süre içinde uygulanmıştır. Çatışmalı ve sancılı bir süreç olarak yaşanan modernleşme, Batı-dışı toplumlarda dört aşamada gerçekleşmiştir; ilk aşamada modernliği savunan bir elit grubu ortaya çıkmıştır. İkinci aşamada bu seçkinler kendi iktidarını sağlamlaştırmışlardır, üçüncü aşama ekonomik

ve toplumsal dönüşüm aşaması olarak nitelenebilir, dördüncü ve son aşama ise toplumsal bütünleşme aşamasıdır.

Türk ve Rus toplumları Batı'yla Doğu'nun kesiştiği bir bölgede yaşamışlardır. İki toplumda da modernleşme çabaları modernleşmeci bir vizyona sahip iktidar tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu toplumlarda görülen modernizm, Batı modernizminin bir çeşitlemesi olarak görülebilir.

Jusdanis, *Gecikmiş Modernlik ve Estetik Kültür: Milli Edebiyatın İcat Edilişi* başlıklı kitabına hayal edilenle gerçekleşen arasındaki uyumsuzluğu saptayarak başlar: "Gecikmiş Modernleşme, özellikle de Batılı olmayan toplumlarda, sözde doğru yoldan saptığı için değil, Batılı prototiplerin asıllarına sadık bir biçimde çoğaltılması için zorunlu olarak "tamamlanmamış" kalır. İthal edilen modeller Avrupa'daki muadilleri gibi işlev görmezler. Çoğunlukla dirençle karşılanırlar. Bu nedenle modern olma projesi, içinde bulunulan yere göre değişir. Birçok modernlikten söz etmenin mümkün olmasının nedeni de budur. Ama çevre ülkeleri Batılı asılları ile yerel gerçeklikler arasındaki uyumsuzluğu yapısal bir yetersizlik olarak içselleştirirler. Modernliğin yokluğu bir kusur olarak görülür. Sonuçta, Batı'yı yakalamak yönünde harcanan "eksik" çabaların akabinde yeni bir modernleşme aşamasına geçme çağrıları yapılır. Oysa ortada bir kusur varsa bu Modernliğin olmayışı değil, modernliğin yerel şartlar ihmal edilerek ülkeye sokulmasıdır." (Jusdanis, 1998: 11-2)

Batı-dışı toplumların modernleşmesi Batılı değerleri, sistemleri aynen uygulamaya çalışarak değil, sahip oldukları gelenekler ve önceliklere dayanarak birbirlerinden farklı sentezler, farklı modernleşme yöntemleri oluşturmuşlardır. Buna göre "modernite adı verilen dış dinamikle harekete geçen toplumlar, aldıkları bu kumaştan kendilerine bir elbise dikmeye çalışmaktadırlar. Modernleşme yoluna giren her toplumun kendine has bir tarzı vardır ve sonuçta her toplumun modernleşmesi kendine göredir." (Türküne, 1992: 40)

Türk ve Rus geleneklerinde devletin "sorgulanamaz" doğası Türkiye'de politik olarak projelendirilmiş bir modernlik deneyimine neden olurken, Rusya'da devlet sosyalizmi deneyimine yol açmıştır. Böylelikle modernleşme sürecinin her toplum için farklı ve kendine özgü yorumlandığı ve bu yorumlarda tarihsel ve kültürel öğelerin belirleyici olduğu görülmektedir. "Türk Batılılaşması, Osmanlı olarak kalmayı, Türk olarak kalmayı, Müslüman olarak kalmayı tercih etmiştir. Rus Batılılaşması, Avrupa'ya ihtiyaç duyduğu ruhu iade etmeyi ümit eden büyüklük sanrıları da dâhil olmak üzere, Rus ve Hristiyan kalmayı düşünmüştür." (Çiğdem, 1997: 69)

Batılılaşma çalışmalarının yaygınlaştığı Tanzimat döneminde Osmanlı'nın hala Avrupa'da parlak bir geçmişe sahip olması sebebiyle Rusya'ya kıyasla biraz daha ağır yürümüştür. Murat Belge'nin yerinde tespitiyle modernleşme süreci içerisinde "Rusya'nın çabası Avrupa'da kendine yer açmak içindir; Osmanlı'nınki ise Avrupa'daki yerini korumak için. Bunun sonucunda, Rusya Batılılaşmaya "Ne kadar Batılı olabilirim?", Osmanlı ise "Ne kadar az Batılı olmakla yetinebilirim?" sorularıyla girmiş gibidirler." (Belge, 2009: 50)

Geleneksel elitin modernleşmeye karar verdiği ülkeler, modernlik ile karşılaştıklarında rekabet edebilecek köklü bir kültüre ve siyasal organizasyona sahip ülkelerdir. Bu ülkenin geleneksel eliti, rekabeti sürdürebilmek için kendi iradeleriyle modernleşmeye karar verirler. Bu nedenle bu yenilenme, Batı-dışı toplumlar için kültürel ve sosyal anlamda sancılı, yer yer dayatmacı bir süreç oluşturur. Diğer yandan bu toplumların bütün modernleşme çabalarına rağmen Batı'nın onları kendinden saymadığı görülmüştür. Marshall Berman, bu konuda yaşanan sıkıntılar için şöyle der; "Azgelişmişliğin modernizmi, modernliğin düşlem ve hayallerine dayanmaya, seraplar ve hayaletlerle yakınlık kurarak, savaşarak beslenmeye zorlanır. Kaynaklandığı hayat biçimine sadık kalabilmek için sorunlu, tuhaf, tutarsız olmak zorunda kalır. Kolayca tarih yapamadığı için kendi içine kapanıp kendine eziyet eder. Ya da tarihin tüm yükünü üstlenmek için ölçüsüz girişimlere atılır. Çılgına dönmüşçesine kendini aşağılar ve ancak öz-ironi yetisiyle ayakta kalabilmektedir." (Berman, 1999: 311) Batı-dışı toplumların içinden geçtiği toplumsal ve politik olduğu kadar ruhsal da yaşanan bu baskılı süreç en güçlü ifadesini edebiyatta bulur. Toplumun yaşadığı değişim sürecinin çağın yazarları tarafından yansıtıldığı görülür.

2.1.1 RUS VE TÜRK EDEBİYATINDA BATILILAŞMANIN KARŞILAŞTIRMASI:

Batı-dışı çevre ülkeler üstündeki Batılılaşma baskısı, ne tam anlamıyla Doğulu ne de Batılı olan karmaşık yapıları karşımıza çıkarır. Yapı bu denli karmaşık olduğunda, onun bir uzantısı olan entelektüelin de karmaşık ve huzursuz bir yapı sergilediği görülür. Bu sorunlu sürecin kendisini en gürültücü biçimde gösterdiği alan kültür ve özellikle edebiyattır. Çünkü "Edebiyat kolektif kimliğin aynası olarak hizmet verir ve aynı zamanda onun hikâyesini anlatır." (Jusdanis, 1998: 68)

Osmanlı İmparatorluğunda modernleşmenin başlamasından kısa bir süre sonra Batılılaşmaya karşı akımlar geliştiği görülmektedir. Burada söz konusu edilen

türden toplumsal çatışmaların en iyi yansıdığı kerte olması bakımından Tanzimat Edebiyatında karşımıza çıkan temalar önemlidir. “O dönemde roman yazan biri, doğal olarak çizginin Batı tarafında duran biridir. Ama bu erken dönemin aşağı yukarı bütün romanlarında bir “alafrangalık” eleştirisi vardır. Berna Moran bu ilk dönemin hicvedilen tiplerini “alafranga züppe” olarak adlandırır ve Kurtuluş Savaşı aşamasına gelindiğinde bunun “alafranga Hain”e dönüştüğünü anlatır.” (Belge, 2009: 52). Bir Batı sanatı olan romanı kullanarak kendilerini ifade eden Tanzimat yazarlarının romanlarında Batı’ya hayranlık duyan karakterlerin eleştirilerek anlatıldığı görülür. Bu bakış toplumun da Batılı değerlere şüpheyle yaklaştığı ve geleneksel değerlerin korunması gerektiği yönündeki düşünceyi yansıtır niteliktedir.

Batılılaşma, Rusya’da da benzer tepkiler yaratmıştır. Zaman içinde, Panslavizm bunların içinde en güçlü ve kolay tanımlanabilir tepki olarak sivrilmiştir. Dostoyevski’nin de kimi zaman Panslavizme varan tutumuna rağmen Batı’yı dışsal ve yüzeysel algılamadığı görülür. Dostoyevski’nin, Batı’nın bir Rus için ne kadar yıkıcı olduğuna inandığı eğilimleri incelerken, Yeraltı Adamı, Raskolnikov, Stavrogin gibi derinlikli karakterler yarattığı ve bu romanlarda Batı’ya indirgemeci bir anlayışla yaklaşmayıp, modernleşme sürecinin etkilerini, yarattığı karakterlerin içine aktardığı görülür. Bu anlamda Rus aydınının Batı’ya karşı tutumunda belki burada olduğundan daha şiddetle bir karşı çıkış vardır ama aynı zamanda onu çok iyi bildiği ve anladığı da görülmektedir. Belge’ye göre “Rus romancıları, başından bir tragedya yaratmak üzere olmasa da, bir tragedyayla karşılaştı diye yolundan dönmemeye kararlı bir tavırla sorunsalın içine dalar (...) hem bu muazzam medeniyet değişkinliğinin kendi benliklerinde iyice derinlere nüfuz etmesine izin vermişlerdir hem de kendileri, Batı denilen bu farklı kültürün çok daha derinine inerek onun ne olduğunu anlamaya çalışmışlardır.”(Belge, 1995: 123) Yaşadıkları çatışmayı kendi içlerine ve yazdıkları karakterlerin içlerine aktardıkları için bu durumu bir iç çatışma olarak derinlemesine yaşadıkları görülür. Bu nedenle Rus romancıları şeytan rolünü Batı’ya vermemişlerdir, veremeyecek kadar içli dışlıdırlar Batı’yla. Doğu ile Batı’nın çatışması karakterlerin içinde cereyan etmiştir. Dışlaştırıp simgeleştirmedikleri görülür.

Hilmi Yavuz, Türk aydınlarının Batı yorumunun Rus aydın ve yazarlarına oranla daha kısıtlı kalmasının nedenini şöyle açıklar; “Doğu toplumlarında tragedya yoktur, dolayısıyla Doğu’yla Batı arasında sıkışıp kalmış bu iki haddi birlikte kabullenmek durumunda kalan Türk aydınının konumu, trajik bir konum olamaz. Trajedi bir “seçme”yi ve bu seçme sonucunda gelen mutsuzluğu imler. Türk aydını ise bir

seçme yapmak durumunda değildir. Onun alinyazısı bu iki haddi birlikte yaşamaktır. Buysa Türk aydınının konumunu trajik değil trajikomik kılar.” (Yavuz: 2002: 17)

Batılılaşma süreci ve kimlik problemini trajikomik bir yaklaşımla ele alan, kutuplaşmalara ve ideolojik yönlendirmelere sapmadan derinlemesine inceleyen yazarlardan ilki Tanpınar'ın *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* romanıdır. Tanpınar, Türk modernleşmesinin ironik eleştirisini yaparken bir yandan da toplumun karakteristik durumlarını adeta üç boyutlu karakteriyle yeniden kurgular. O dönemin entelektüel zihninin Avrupa'daki gelişmeleri takip eden ama topraklarından kopmadan Doğu'yla harmanlanmış halini mizahi bir bakışla ortaya çıkardığı romanı *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* 1960'ların ruhunu yansıtır.

Bu gerilimi, toplumun içinde bulunduğu ikilemin ruhunu mizahi ve ironik bir kavrayışla anlatan bir diğer yazar da 1970'lerde Oğuz Atay'dır.

2.2 TÜRK MODERNLEŞMESİNE GENEL BAKIŞ:

Türkiye'de modernleşme Tanzimat'la birlikte başlayan ve Cumhuriyet döneminde yeni bir ivme kazanıp çağdaşlığın ölçütü sayılan Batılılaşma hareketi çerçevesinde gelişmiştir. Batılılaşma hareketi Cumhuriyet dönemindeki kültür reformları ile birlikte doruk noktasına ulaşmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda, “Tanzimat'ın birinci devresi olarak kabul edilen 1839-1856 yılları arasında Batılılaşma hareketinin öncüleri devletin yüksek yöneticileridir. Fakat daha sonra, hareketin bazı aydınlar tarafından da benimsenerek topluma maledildiği görülmektedir.” (Ülken, 1966: 36)

Osmanlı aydınları, 1860'lı yıllarda toplumsal düzeyde etkin olmaya başlamışlardır. Bu tarihte artık Batılı reformların kabul edilip edilmemesi değil, devletin iktidarının sınırlanıp sınırlanmaması ve nasıl sınırlanacağı tartışılmaya başlanmıştır. Yeni reform evresi, devlet kanunları yerine, edebi manifestolarla başlamıştır. “Genç Türkiye'nin ilk liderleri politikacılar değil, edebiyatçıları olmuştur. Hükümet faaliyetinin açık bir liberal eleştirisi ve bir meşruti reform programı Türkiye'de ilk kez 1860'larda görülmektedir. Bu fikirler önce Yeni Osmanlı grubunun ilk üyeleri olan Şinasi, Namık Kemal ve arkadaşlarının çevrelerinde görülmekte ve zamanın gazetelerinde biraz ihtiyatlı bir şekilde ifade edilmektedir.” (Lewis, 1998: 151)

Yeni Osmanlılar, İmparatorluğun Osmanlı seçkinler sınıfı içerisindeki ilk modern ideolojik hareket sayılabilmektedir. Yeni Osmanlılar görüşlerini 1867 yılından sonraki sürgün yazılarında kısıtlama olmaksızın dile getirmişlerdir.

Namık Kemal yurtdışında bulunduğu özgürlük ortamından yararlanarak ve Yeni Osmanlılar üyeliğinin gereği olarak, temel siyasal düzen sorunlarına el atmıştır. Bunu yaparken, Fransız Aydınlanması'nın ve özellikle Locke ve Rousseau'nun demokratik-Liberal görüşlerini İslamlaştırmaya, bir sentez gerçekleştirmeye çalışmıştır. "Türk fikir hareketlerinde, Namık Kemal'in önemi toplum düzenini, çağdaş uygarlığa ayak uydurmak üzere altüst edenlerin duygu ve düşünce dünyalarına biçim ve yön vermesindedir." (Akşin, 1995: 345-348) Pek çok edebi türde eserler vermiş olan Kemal, edebiyatı sosyal fayda sağlamak için bir vasıta olarak görür. Ona göre roman amaçsız boş bir hikâyeden ibaret olamaz. Bu hikâyenin içeriğini bir sosyal çevrenin yaşayış, duygu ve düşünüş tarzları ile doldurmak lazımdır. Bu anlamda *İntibah* romanı biçim olarak Batılı anlamda ilk roman denemesidir. Romanın iskeletinde ve içeriğinde ünlü Fransız yazar Alexandre Dumas Fils'in *Kamelyalı Kadın* adlı romanının etkisi görülür. Namık Kemal, *Kamelyalı Kadın* romanından esinlenip Türk toplumunun muhafazakâr yapısına uygun bir roman yazarak yol gösterici rolünü yerine getirmiştir.

Tanzimat döneminin fikir adamlarından en dikkat çeken bir diğer isim Şinasi'dir. Namık Kemal'i ve onun kuşağından birçok aydını yeni hedefler göstererek aydınlatan ve düşüncelerine biçim veren odur.

Şinasi 1849'da gittiği Paris'den 1855'de İstanbul'a dönünce Batı medeniyetinin temeli olan akılcılık kavramını ülkeye getirmiştir. Onun 1871'de ölümünden sonra, o dönemde Avrupa'da ünlü olan Comte'un Pozitivizm'i Türk aydın çevrelerini etkilemiştir. Beşir Fuad ilk Türk pozitivist ve naturalist olarak öne çıkmıştır. Maddeci felsefi görüşe inanan aydınlar, Türkiye'de 1890'larda çoğalmışlardır.

Osmanlı aydınlarının Batı'yla kurdukları kimi zaman hayranlığı kimi zaman yadırgamayı içeren ikircikli ilişkileri, Osmanlı aydınlarını Batı'yı taklide götürmüştür. Osmanlı toplumunda Avrupa'yı dış görünüşüyle tanıyıp o dünyanın insanlarına benzemeye özenen kişiler belirmiştir. Bu bağlamda "sağduyu sahibi yazarlarca "Monşer" tipi olarak alaya alınan Batı taklitçisi Türkleri Ahmed Mithad Efendi, 1870'li yıllardan itibaren eserlerinde tenkit etmiştir." (Timur, 2002: 51)

Osmanlı romancıları, sağlıklı bir Batı taklitçiliği olarak gördükleri toplumsal değişimin eleştirisini yapmaya çalışmışlardır. Bunu da eserlerindeki "alafranga"

karakter aracılığı ile gerçekleştirmek istemişlerdir. “Felatun Bey, Bihruz, Behlül, Meftun Bey gibi tipler Recaizade Ekrem’in “alafranga bozuntusu züppe beyler” olarak tanımladığı karakter örnekleridir. Ancak bu karakteri yaratmakta başarısız olmuşlardır.” (Timur, 2002: 52) Bunun nedenini ise, bu dönemim yazarlarının gerçek Batı’yı ve Batılı karakteri tanımamalarındadır. Derinlemesine inceleyip değerlendirmedikleri Batılı karakterleri eserlerinde genellikle ya şer’in merkezi ve şeytanın simgesi olarak çizilmiş ya da alafranga züppe tiplmesiyle hafifseyerek anlatmışlardır. Mardin’in tespitine göre, “batıda felsefe, toplum bilimleri ve sanat, birbirleri ile karşılıklı etkileşim içinde gelişmiştir. Osmanlı toplumu ise, ne gerçek bir aydınlanmadan geçmiş, ne de batıdakine benzer bir sınıfsal yapıya ulaşmıştır. Bu durum Osmanlı aydınını ve romancısını “kitabî”liğe mahkûm etmiştir. (Mardin,1996: 16)

Genç Osmanlılar gibi Avrupa’da birkaç yıl geçirmiş aydınların da Batılılaşmak gibi bir kaygıları olmamıştır. Batı’nın tekniğinin aktarılması gerektiğini düşünmekte, ancak bunu kimlik değiştirmeden ve kültürel ve tarihi geleneği koruyarak gerçekleştirmeye çalışmışlardır.

Cumhuriyet’e kadar devletin modernleşmesiyle sınırlı kalan sorunsal, Cumhuriyet döneminde yerini toplumun modernleşmesine bırakır. Bu açıdan “Cumhuriyet de, devlet içinde modernleşme mücadelesinin genel olarak kazanılması, bitirilmesi ve yeni modern kurumların oluşturulmasından sonra bu sorunsalın topluma ihraç edilmesi aşamasına geçişi simgeler (...) Türk modernleşmesi bir tarih değiştirme çabası yanında bir toplum değiştirme projesidir.” (Çetin, 2004: 30) Sosyal kültürel bağlamda Tanzimat dönemiyle başlayıp Cumhuriyet’in ilanı ile yeni bir ivme kazanan Batılılaşma çalışmaları özellikle Cumhuriyet döneminde, Osmanlı’dan kalan böyle bir ikiliği çözmeye yöneliktir.

Bu bağlamda Cumhuriyet düşüncesinin iki ana düşünme refleksi vardır;

- I) Çağdaş uygarlığa varacak bir iç-dış sentezin gereği ve acilen yapılması
- II) Bu yolda herkes tarafından yapılması beklenen kitlesel bir zihniyet dönüşümü.

Bu sentezin bir tarafını Batı kurum, kültür ve düşünceleri diğer tarafını Osmanlı, yani Doğu kimliği oluşturmaktadır. Böyle bir süreçte kimlikler ve var oluşlar artık sabit ve belirli olmaktan çıkmıştır. Bireyler bu tarihsel sosyal etkilerle kendilerini dönüştürme sürecine girmişlerdir. Bir yandan değişmek Batılı olmak isterlerken, diğer yandan içinde yetiştikleri kültüre de bağlıdırlar.

Türk modernleşmesinde imparatorluktan ulus devlete geçiş süreci Batı-dışı toplumun modernleşme projesi olarak yaşanmıştır. Bu proje “Batı modeli dolayımı üzerinden inşa edildiğinden Tanzimat döneminde bir “model kayması” olarak deneyimlenen uluslaşma sürecinin de “gecikerek modernleşme” olarak adlandırılabilir sosyo-politik bir dönüşüme tekabül ettiği görülür. Gecikerek modernleşme kendisini üstün gören bir düşünce karşısında kendini çocuk kalmış hisseden bir kültür ve Batı modellerini taklit ederek gelişmiş bir roman coğrafyasını imler.” (Gürbilek, 2001: 94)

Modernleşme, Avrupa’da olduğu gibi Türkiye’de de gelişim ve ilerlemeyle özdeş tutuldu. Birey ve Batılılaşma anlayışları iç içe geçti, birleşti. Sosyal ve kültürel alanda var olmak, bir bütünün parçası olmak demek, Batılılaşmış birey olmak anlamına geldi. Bu durum bazı kimlik problemlerine de yol açtı. Doğu-Batı ikilemi uzun yıllar aydınlar ve yazarlar tarafından tartışıldı. Oğuz Atay da böyle bir kimlik sorunu üzerinde duran ve modernleşmeyi kutuplaşmaya indirgemedi, özgün bir biçimde ele alan romancılarımızdandır.

Modernleşmeyi bütünsel ölçekte kavrayan Oğuz Atay *Tutunamayanlar*’da, resmî tarihin dışına atılmış entelektüellerin Batılı metinlerde kendilerine model arayışlarını ironik bir dille eleştirerek yerli bir aydın kimliğinin ipuçlarını bulmaya yönelmiştir. Atay, eski ile yeni, gelenek ile modernlik, Doğu ile Batı arasında kesin bir seçim yapmayarak modernleşmeyi olabildiğince geniş ölçekte ve kavramsal derinliğiyle sorunsallaştırmayı amaçlamıştır. Fakat bu kavram çiftlerini birer ikili karşıtlık olarak, Doğu-Batı kutuplaşması bağlamında okumaya yönelik birçok yazar bulunmaktadır edebiyatımızda.

Tanzimat döneminde, Ahmet Midhat Efendi’nin *Felâatun Bey ile Râkım Efendi*, Cumhuriyet’in ilk yıllarında Yakup Kadri Karaosmanoğlu’nun *Yaban*, Reşat Nuri Güntekin’in *Yeşil Gece* ve Peyami Safa’nın *Fatih-Harbiye*, çok partili dönemde Kemal Tahir’in *Yol Ayrımı* ve Samim Kocagöz’ün *İzmir’in İçinde* adlı romanlarında ikili karşıtlıklar temel alınmış, yazarlarının ideolojik tercihleri okura yansıtılmıştır. Oğuz Atay, Yusuf Atılgan gibi yazarlar ise bireye dönmeyi ve bireyin sıkıntılarını daha modernist yöntemlerle işlemeyi tercih eden yazarlardır.

2.2.1 TÜRK MODERNLEŞMESİ VE OĞUZ ATAY:

Tutunamayanlar'da Cumhuriyet dönemi aydınlarından farklı bir aydın tipi çıkar karşımıza. Bu aydın Cumhuriyet dönemi aydın tipinin aksine edilgendir, içsel dünyası ve toplumun değerleri arasında bir ikilem yaşamaktadır. Yaşadığı bu ikilem ve eleştirel sayılabilecek yaklaşımı onu toplumla uyumsuzluğa sürükler. Bu problematik duruş *Tutunamayanlar*'da ironiyle anlatılmıştır.

Oğuz Atay, edebiyatı ve onun olanaklarını içinde yaşadığı tarihsel, toplumsal alanla yoğun bir eleştirel ve öz eleştirel “çarşı” için kullanır. Bu anlamda Türk modernleşmesi ve onun kısıtları ile yüzleşir. Ahmet Hamdi Tanpınar'ın bütün edebi görkemiyle vurguladığı, benimsediği ve yaşatmaya çalıştığı toplumsal ve kültürel yekparelik kurgusu ve tasarımı çatırdamıştır. Oğuz Atay, Türkiye'nin 60'lar ve 70'ler boyunca yaşadığı toplumsal ve kültürel farklılaşma-ayrışma dinamiklerinin içinden yerleşik ve kabul görmüş düşüncelere sorgulayıcı bir yaklaşımla yazmaktadır. Kürşat Ertuğrul'un yerinde tespitiyle Oğuz Atay için “gerçek meydan okuma “bütünlüğü” yeniden üretmek değil, özerkliği ve kendiliğindenliği olan bireyi bir varoluş biçimi olarak yaratmaktır.” (Ertuğrul, 2003: 89). Eleştirel bir bakış açısıyla özerkliğin sınırlarını ve Batılılaşma sürecinin problemlerini ortaya koymuştur Atay. Aydının içsel dünyası ve toplum değerleri arasındaki çelişki bir ironi oluşturmuştur. Romanın kahramanları ulusun tarihiyle birleştirilmiştir. Bu bağlamda Doğu-Batı ikilemi de ironiyle anlatılır.

Fakat bu ironi, hicvin tersine haklı olduğu varsayılarak oluşturulan bir yaklaşımla anlatılmaz. Gürbilek'e göre Atay'da ironi alay edenin hakikati temsil etmediğine inandığı, doğruyla yanlış ayıracak zeminin kayganlaştığı anda başlar. “Atay karşısındakinin doğruyu temsil etmediğinin farkındadır, bu yüzden onu gülünç kılmak ister; ama bu isteğinin bu kez kendini doğrunun yerine koymaya götüreceğinin de farkındadır. Bu, öznenin bireysel kurtuluşunun imkânsız olduğunu hissettiği, alay ettiği nesneyle, isyan edilenle, acı çektirenle ortak bir kadere sahip olduğunu fark ettiği andır. Bu yüzden de karşısındakine yönelttiği alay, her zaman geri dönüp kendisini de yaralayacaktır.” (Gürbilek, 2007: 242) Bu çift kutupluluk Atay'ın anlatısının kalbini oluşturan bir gerilimdir. Bu gerilimin oluşturuğu öğelerinden biri isyan ettiği, alay ettiği resmi tarihse diğer öğesi yine aynı söylemde inandığı erdemli bir yön bulmasıdır. Söz konusu olan erdemli yön biyografisini yazdığı hocası Mustafa İnan'ın hayatında ifadesini bulur.

Atay da, bir yüzyıl önce Dostoyevski'nin Rusya'daki modernleşme çabalarına karşı tutunduğu tavır gibi Türkiye'deki Batılılaşma eğilimlerini tümüyle yermediği, anlamaya çalışırken bu sorunu önemsediğini ve Batıcılığın bir öykünmeden, taklit eğiliminden ötede anlamları olduğunu düşünür. Bu noktada yaşanan kültürel çatışmaları kutuplaşan ikilikler yoluyla anlamaktan çok, kimi zaman ironiyle kimi zaman zenginleştirici bir öge olarak ortaya koymaya çalışır.

Kendisi de bir mühendis olarak Batılı bir eğitim almış, Batı sanatı olan romanı kullanmıştır. *Bir Bilim Adamının Romanı* adlı kitabında Mustafa İnan'ı Doğu ve Batı'nın sentezini yaşamında ve zihninde en doğru şekilde yansıtan ideal bir aydın olarak görür. Mustafa İnan, Turgut ve Selim'in yaşadığı gibi hem kendi içinde hem de toplumsal düzlemde kimlik sorunu yaşamaz. Doğu-Batı ikiliğinin yarattığı kültürel çelişkileri kişiliğinde bir senteze ulaştırmayı başarmış, toplumda bir yer edinmiş bir bilim insanıdır o. "Çift kodlamalı kültürelliği rahatsızlık veren bir çelişki olmaktan çıkarmış, ona zenginleştirici bir öge olarak yaşamında yer vermiştir." (Ecevit, 2009: 409)

Mustafa İnan'ı anlatırken şöyle der Atay: "İç dünyası ile Doğuya bağlıydı, bütünüyle bağlıydı. Lise yıllarından başlayan bir sevgiyle Divan Edebiyatı'na bağlıydı, Divan Edebiyatı'nın büyük geleneğine hayrandı. Geleneklerine bağlıydı. Geleneksiz olunca hiçbir yere varılabileceğine inanmıyordu. (Atay, 2009: 90)

Dünyayı matematik ve fizik bilimlerini süzgecinden geçirerek farklı bir disiplinin verileriyle tanımlamayı öğrenmiş, yaşama mühendis olarak başlamış olan Atay için modernleşme, Doğu'nun sistemsizliğinden ve kaderci anlayışından, acemilik ve çocukluktan kurtulmaktır aynı zamanda. Bu anlamda modernleşmeyi, eski ve yeni arasında kesin bir yargıyla seçim yapmaktan çok, faydalı ve zenginleştirici yönleriyle de düşündüğü, değerlendirdiği görülür.

Atay, *Günlük*'te Türk aydınının Doğu-Batı ikilemiyle ilgili olarak, Batı'yı bilmeye gereksiz karşı çıkışın doğru olmadığını, Türklerin evrensel bir millet olarak hem Doğu'ya hem de Batı'ya sahip çıkabileceğine inanır. Böylece, Türk kültürünü zenginleştirecek bu evrensel özelliğin de önemine dikkat çeker. Bu bakımdan Kemal Tahir'i takdir eder. Tahir'in, Batı kültürünün verilerini okuduğunu ve etkilendiğini vurgular. Böylece Doğu'ya Batı'nın nasıl girdiğini ve Doğu'nun Batı'ya nasıl açıldığını gerçeğini bilmenin gerekli olduğunun altını çizer. Bu noktada Atay'ın özgünlüğü, Keyder'in ifade ettiği gibi, Türk aydınının karşı karşıya kaldığı Doğu-Batı ikilemini ortaya koymak değildir, "onun farklılığı olayın toplumsal görünümünden, yaşantı

biçimindeki uyumsuzluklarından öteye bilinçlerin oluşumu sürecidir.” (Keyder, 2007: 33) Bu süreci ironiyle sorunsallaştıran Atay, Doğu-Batı çelişkisinin sarmanlındaki Türk insanının kültürel bilinçaltını *Tutunamayanlar* romanında yansıtmıştır.

2.3 RUS MODERNLEŞMESİNE GENEL BAKIŞ:

Batı Avrupa, tarihte sanayi devriminin öncüsü olmuş toplumların kıtasıdır. 18. yüzyıla kadar Batı Avrupa'nın gelişimine ayak uyduramamış devletlerin bilinçli bir gelişme sürecine girdiği görülmektedir. Bu sürecin ilk çarpıcı örneği Rus Çarlığı'dır. Rus Çarlığında büyük Petro'dan beri modernleşmeden söz edilebilir. “Batı Avrupa'dakinin tersine, şehir özerkliğinin yerleşmesi, yönetim erkinin parçalanması, tüccar ve sanayici sınıfların çıkar birliği içinde örgütlenip iktidarı kontrol etmesi gibi olguların görülmediği bir ülkede Büyük Petro orduyu, yönetimi, maliyeyi modernleştirmiş, eğitim sistemini genel olarak yeniden düzenleyip, iktisadi alanda da müteşebbis bir sınıf yaratmıştır.” (Yüksel, 2006: 79) I. Petro, hükümdarlığı döneminde, Batı Avrupa'yı gezmiş tanımaya ve öğrenmeye çalışmıştır. Hedefi Rusya'yı Avrupa standartlarına yükseltmektir. Yüzünü tamamen Batı'ya dönmüştür. 1703'te denize kıyısı olmayan krallığına bir liman merkezi olarak St. Petersburg şehrini kurmuştur. Şehrin kurulması sırasında birçok serf çalışmıştır. Ve zor şartlar altında devam eden bu süreçte büyük can kayıpları olmuştur. Bu sebeple Berman'a göre “St. Petersburg'un kuruluşu yukarıdan aşağı, zorbaca yürütülen ve dayatılan dünya modernleşme tarihinin bekli de en dramatik kertesidir.” (Berman,1990: 235)

Başkent Moskova'dan St. Petersburg'a taşınması kültürel anlamda bir yarılmaya yol açmıştır. Moskova, Rus halkının geleneklerini temsil eden ve bu bakımdan kutsal olan bir şehir olarak düşünülürken, St. Petersburg Avrupa'ya açılan bir pencere olarak, yabancı unsurlarla bezeli, kozmopolit bir şehir olarak düşünölmeye başlamıştır. Şehrin kuruluşunda Avrupa'dan getirilen mimarlar ve mühendislerden yararlanılmıştır. I. Petro şehrin popölâsyonunun oluşturulmasını da yönetmiştir. Soyluların büyük bir kısmının St. Petersburg'a taşınmasını ve burada kendilerine saraylar yaptırmalarını emretmiştir.

18. yüzyıl boyunca St. Petersburg yeni resmi kültürün hem merkezi hem de simgesi durumuna gelmiştir. Bu süreç, başkent ile ülkenin geri kalan kısmı arasında büyük bir ideolojik kopukluk meydana getirmiştir. Bir tasavvur ürünü olan bu şehir için

Dostoyevski *Yeraltından Notlar*'da “Yeryüzündeki en soyut ve önceden tasavvur edilmiş şehirdir ve elbette Aydınlanmanın ürünüdür” der.

Rus Modernleşmesinin önemli diğer ismi II. Katerina'dır. Dönemin Avrupa'sına damgasını vuran Fransız felsefesiyle eğitilmiş olan II. Katerina, Rusya'yı, aydınlanmanın egemen olduğu uygar bir ulus yapmak hedefini benimsemiştir. Rus tarihçi Dukes'in anlatımıyla, iki hükümdarın mutlakçılığı arasındaki farkı, şu dizede görebiliriz; “Petro, Ruslara beden verdi, Katerina ise ruh.” (Dukes,1990: 53)

Gerçekten de Petro'nun vurgusu, uygulama üzerine iken, Katerina'nın entellektüeldir. Bu iki düzeyin nedeni, üzerlerindeki önemli Batı etkisidir. II. Katerina reformlarını, Petro gibi insan maliyetini düşünmeksizin topluma dayatma yolunu seçmemiş, halkı daima dikkate almıştır. Onun döneminde Büyük Petro'dan sonra, insanlar yeniden kendilerini Avrupa'nın önemli bir parçası olarak görmeye başlamışlardır. Kendisinden sonra gelen Nikola döneminde ise modernleşme süreci askıya alınmıştır.

I. Nikola, ülkesinin gelişimine yeni bir yön vermekten çok, eski sistem ve eski yöntemlere sıkı sıkıya bağlı kalmayı tercih etmiştir. “Resmi Milliyetçilik doktrininin yaratıcısı olan Kont Uvarov ile birlikte Avrupa'nın geri kalan kısmı değişirken, Rusya'yı en az 30 yıl için dondurmışlardır.” (Riasanovski,1977: 377) Otokrasiyi korumada kararlı olan I. Nikolay dönemi, yenilikçilerin pasif kalmasına ve tutucuların güçlenip çarın etrafında yer almasına neden olmuştur. Hükümdarlığının son yıllarında bir zamanlar başarıyla sürdürdüğü Rus dış politikası çökmüştür. 1853'te Osmanlı Devleti'yle patlak veren Kırım Savaşı (1853-56), büyük devletlerin Osmanlıların yanında yer alması yüzünden Rusya'nın yenilgisiyle sonuçlanır. Kırım Savaşı, Rusya'da temel reformlara olan ihtiyacın ne denli geç kalındığını gözler önüne sermiştir. Nikolay, gizli polis teşkilatı aracılığıyla, dev bir ajan ve enformasyon ağı işletmiştir. Hükümet, eğitim, yayın ve kamu yaşamı ile ilgili tüm yayınlara sansür ve diğer kontrol yollarını uygulamıştır. Üniversitelerin bağımsızlığını kaldırmış, öğrenci sayılarına kısıtlama getirmiştir.

I.Nikola'nın saltanatının modern Rusya tarihinin en karanlık devrelerinden biri olduğunu söylenebilir. 19. yüzyılda Rusya'nın en önemli konulardan biri köylü sorunudur ve Nikola serfleri korkunç bir zorbalıkla ezmiştir. Çar, Rusya'nın çok gereksindiği temel reformları gerçekleştirememiştir. Serfliğin artık çağdışı kaldığı bu çağda hala serfliği kaldırmamakta inat etmiştir. Bu dönemin baskıcılığına rağmen Rusya, edebiyat ve sanatta çok büyük gelişme göstermiş, dünyaya önemli katkılarda

bulunmuştur. 1840'lı yılların Rus edebiyatını bu eğilimler, köklü bir biçimde etkilemiştir.

Çarlık Rusya'sının önemli düşünce adamlarından Herzen, Nikola'nın yönetimi döneminde hükümetin Avrupa'dan gelecek hastalıkların "bulaşıp yayılmasını" önlemek için gösterdiği çabalara karşın, Rusya'nın, Batı Avrupa'dan gelen kültürel etkilerden daha önce görülmemiş derecede etkilenişini "dışsal sınırlanma ve içsel özgürleşmenin acayip bir çağı" olarak tanımlamıştır. "Bu dönemde Edebiyat ve felsefe; bireyin içe sinmiş, üzerine düşünülmeden benimsenmiş doğruların baskısından kurtulması yolunda, gittikçe daha etkili araçlar durumuna gelmiştir. Siyasal arenada verilemeyen kurtuluş savaşımı "içe" döndürülmüş ve yalıtılma, yabancılaşma ve içsel bölünme duygusunun eşlik ettiği felsefi yücelmede ve insanın içe dönüp kendisini gözlemlemesi kültüründe çıkış yolu bulmuştur." (Herzen'den aktaran Walicki, 2009: 169) Herzen bu sözleriyle kültürel gelişimin ardındaki dinamikleri ortaya koymuştur.

Bu dönemde Aleksandr Puşkin, Rus Edebiyatını Eskiçağ Edebiyatı ile Fransız klasiklerini taklit etmekten kurtararak ve onu, milli geleneklerine atıf yapan Alman ve İngiliz yapıtlarına yönlendirerek yol göstermiştir.

Lermontov sadece 26 yıl yaşamasına karşın Rusya'da büyük bir üne kavuşmuştur, Puşkin'den sonra Rus Edebiyatı'nın en önemli şairlerinden olduğu söylenebilir. İlk kez Puşkin'in ölümünün ardından yazdığı ağıtla adını duyurmuştur. Daha sonraları özgürlük temalı şiirleri sebebiyle ülkenin başındakilere rahatsızlık vermiştir. 1840 yılında, kendinden sonra gelen birçok yazarı da etkileyecek olan "*Zamanımızın bir Kahramanı*" adlı yapıtı, romantizm akımının içinde yer almıştır.

Henüz genç bir yazar olan Nikolay Gogol, ahlakçılığı seçerek bir dönüm noktası oluşturmuştur. "Yazar insanlığın hizmetinde bir kişi olmalı" diyen Gogol, *Ölü Canlar*'da, Rus yönetimi ile toplum arasındaki sorunları cesurca eleştirmiştir. Gogol, bu başyapıtla Rus Edebiyatı'nda o zamana kadar yapılmayanı yapmış, romantik bir eser vermek yerine acı bir gerçekliği yansıtmıştır. Gogol, düzen savunucuları tarafından Rus insanını aşağılamakla, onun kötü yönlerini göstermekle ve halkına ihanetle suçlanır. Ancak onun yapmak istediği halkını aşağılamak değil onu bu hale sokan yozlaşmış düzeni tüm gerçekliği ile gözler önüne sermektir. Maruz kaldığı bu suçlamalar yazarın ruhsal sağlığına da ciddi zararlar vermiştir. Klasik Rus romanının Dostoyevski ve Tolstoy ile birlikte üç büyük ismi Turgenyev de ilk yapıtlarını bu dönemde vermiştir.

Dostoyevski'nin yařamı da, Nikola devrinin baskıcı atmosferi altında geçmiřtir. Dostoyevski, var olan kurumları eleřtirirken, çaėdařlarının toplumu deėiřtirmeyi amaçlayan dūřuncelerine de eleřtirel yaklařmıřtır. Yūzyıllar ōtesine uzanacak tartıřma konuları ortaya atmıřtır. Dūnya edebiyatını en çok etkileyen ve en çok okunan yazarlardan biri olmuřtur ve eserleri birçok 20. yūzyıl dūřūnūrūnūn fikirlerini derinden etkilemiřtir. Lev Tolstoy'un da ilk edebi alıřması, Nikola'nın son yıllarına rastlamıřtır. Bu yazarlar sayesinde Rus Edebiyatı dūnyada ōnem kazanmıř ve kabul gŖrmūřtur.

II. Alexandre dŖnemine denk gelen 1860'lı yıllar ise Rusya'nın dūřūnce alanında altın çaėıdır. Rusya'da "Babalar" (1830-40 jenerasyonu), Alman idealist felsefesi ve romantizmle būyūrken ve metafizik, din, estetik ve tarihselcilik konularına vurgu yaparken, "Oėullar" (1860-70), Nikola Çerniřevski, Nikola Dobroliubov ve Dmitriy Pisarev gibi ōnderlerin liderliėinde faydacılık, pozitivizm, materyalizm ve ōzellikle realizmin bayraėını tařımıřlardır (Pipes'den aktaran Yūksel, 2006: 222)

Berman'a gŖre de, 1860'ların en ōnemli ōzelliklerinden biri, yeni bir aydın kuřaėı ve ūslubunun doėuřu olmuřtur. Mevcut Rus dūzenine karřı bir protesto ve dūnyaya kritik bir yaklařımla oluřmuř olan "inteligensiya" kavramı, bu sūre boyunca geçerlilik kazanmıřtır (Berman,1999: 286). Rusya'nın kūltūr dūnyasında geniř yankı uyandıran hareketlilikler gŖrūlmeye bařlanmıřtır.

II. Aleksandre, eėitimde, yŖnetimde, hukuksal ve askeri alanlarda, I.Petro'dan sonra geekleřtirilemeyen ōnemli reformları geekleřtirmiřtir. YŖnetime gelmesiyle, Rusya'da ihtiyaç duyulan bir sosyal yapılanma geçekleřtirilmiřtir. Serfler 1861 yılında azat edilmiřtir. İfade ve tartıřma ōzgūrlūėu getirilerek, uygulanmakta olan sansūr hafifletilmiřtir. Rus İmparatorluėunda bilimin geliřme yolu açılmıřtır, ancak, 1866 yılında ar'a karřı dūzenlenen bařarısız bir suikast giriřiminden sonra, hūkūmet sansūr sistemini yeniden eski haline getirmiřtir. Daha sonra 1894 yılına kadar sert karakterli bir otokrat olan ve yapısal deėiřikliklerin tamamen karřısında yer alan III. Aleksandre ūlkeyi yŖnetmiřtir. Bařa geçtiėinde İlk iř olarak babasının imzaladıėı anayasayı iptal etmiř ve Rusya'yı, Batı'nın deėerleriyle deėil, Ortodoks deėerleriyle kurtarabileceėini dūřūnmūřtur. III. Aleksandre'ın ōldūėu 1894 yılında, toplumsal yařamda, arlık karřıtlıėı giderek būyūmūřtur.

Rusya'nın tarihinde I.Petro dŖnemi çok ōnemli bir dŖnūm noktasını oluřturmaktadır. Petro, modernleřme anlamında ūlkesinde çok būyūk bir dŖnūřūmū geekleřtirmiřtir. Bu dŖnūřūm geleneksel bir toplum için būyūk bir kırılma noktasıdır.

Onun başa geçtiği tarihten son Rus Çarı II. Nikola'ya kadar olan dönemde Rusya'nın Batı'yla arasındaki gelişme farkını kapatmak için otokratik bir modernleşme programı sürdürülmüştür ve 1917 Devrimiyle modernleşme projesi yeni bir yapı kazanmıştır.

2.3.1 RUS MODERNLEŞMESİ VE DOSTOYEVSKİ:

Tarih olarak büyük Petro'nun Avrupalılaştırılmış aydın zümreyi yaratışıyla başlayan Rus aydınlarıyla Rus halkı arasındaki kopukluk, Slavcı yazarların Petro'ya karşı düşmanca bir tutum sergilemesine neden olmuştur. Bu durum birçok Rus yazar tarafından dile getirilmiştir fakat Dostoyevski kadar üstünde durarak yazan olmamıştır.

Adeta iki Rusya doğmuştur bu parçalanmadan; aydınların Rusya'sı ve halkın Rusya'sı. Dostoyevski, halkın Rusya'sıyla Sibiry'a'da sürgündeyken karşılaşmıştır. Aydınlarla avam halk arasında ya da Avrupa değerleriyle Rus değerleri arasındaki zıtlıklarla ilgili görüşleri Sibiry'a'da şekillenmiştir. "Halkla karşılaşma, Rusya'yla karşılaşma, İncil'le karşılaşma; Bu üç karşılaşma Sibiry'a'da sürgün cezası sırasında Dostoyevski'nin dünya görüşünü yeniden şekillendirmiştir". (Troyat, 2004: 164)

Sürgünden sonra yazdığı eserlerinin çoğunda basit ailelerden gelmiş, kaderlerine boyun eğen suçluları avam halkın gerçek temsilcileri olarak görmüştür. "Bunlar suç işlemiş kimseler olmakla birlikte, daha Rus köylüsünün güçlü ve basit inançlarından kopmuş değillerdi. Rus halkı ile Batılılaşmış Rus aydınları arasındaki farkın, hatta derin uçurumun ayırımına işte o zaman vardığını ve avam halkın değerlerinin aydınların değerlerine kesinlikle yeğlenecek nitelikte olduğunu, o zaman anladığını söylemiştir." (Walicki, 2009: 464)

Ona göre halk elleriyle çalışanların, düşüneyenlerin, duymakla, sezmekle yetinenlerin tümüdür. Suçlu olsalar bile Rus köylüsünün basit ve güçlü inançlarından kopmuş değillerdir. "Bir mujik, Dostoyevski'ye göre ilkin bir çocuktur. Kültüre toplumsal anlaşmalara, bilimsel yalanlara karşı korunmuştur. O Tanrı'ya yakındır. Ona yönelmek Tanrı'ya yönelmektir." (Troyat, 2004:166) Halkın bu şekilde idealize edilmesi Dostoyevski'de o denli yerleşir ki aydın çevrelerle ilişkisini keser. Aydınların Batı anlayışının halktan kopuk olduğunu düşünür. Halktan kopuk olmak inançsız olmak kadar büyük bir suçtur Dostoyevski'ye göre. Bu düşüncelerini *Cinler*'de Şatov aracılığıyla dile getirmiştir:

“Ne Rusya’yı ne halkı sevdiler, insan bilmediği bir şeyi sevemez. Halkı olmayanın Tanrısı da yoktur oysa. Halkını anlamayan insan bunu yaptığı ölçüde yurduna inancını yitirir. Ya dinsiz ya da duygusuz bir odun olur.” (Cinler, 2001: 41).

Avrupa ilerlemesi model alınmadan bir ilerleme yaratmanın gerekli olduğunu düşünür Dostoyevski. Batı uşaklığı ile kendi geçmişine köle olmak arasında bir seçim yapmaktan başka yol bulmak ister:

“Halk anladı ki Batıcılarla biz, başkalarının giymeyip bıraktığı, bedenimize uymayan, her yanından çatırdayan eski bir giysiyi dik kafalılıkla giymeye çalışıyorduk, Slavcılarla da Rusya’yı diriltmek için, geçmişe özgü törelerin ülküsel anlayışına göre şiirsel düşler kuruyorduk.” (Aktaran Troyat, 2004: 228)

Dostoyevski’ye göre bu yolu ona halk gösterecektir. Rusya’yı halk kurtaracaktır çünkü “mujikler İsa’nın gerçeğinde arı yürekliliklerini, bilgisizliklerini, inançlarını el değdirmeden saklamışlardır. Geri kaldıkları için Avrupa hastalığına bulaşmaktan korunmuşlardır.” (Troyat, 2004: 228)

Dostoyevski 1854 yılında sürgünden dönmüştür. Kardeşiyle birlikte yayınladığı *Vremya* adlı dergide Batıcıları ve Panslavistleri birleştirmek ister. Henüz Batı’ya kesin bir tavır almamıştır fakat 1862’de ilk Avrupa gezisine çıktıktan sonra Rusya’yı Batı’nın “zehrinden” korumaya karar verir. Dostoyevski 1863 yılında *Yaz İzlenimleri Üzerine Kış Notları* adlı denemelerini yayınlar. Bu denemelerde Batı Avrupa’da yaptığı gezileri anlatır. Londra’daki Kristal Saray kendisini çok etkiler. Kapitalist uygarlığın büyük gücü, yaşamın aşırı derecede rasyonelleştirilmesi, “yaşamın her alanının ağır bir disiplin altına sokulup yönlendirilmesi” karşısında şaşırıp kalır. (Walicki, 2009: 465) Avrupa hakkındaki izlenimlerinin yarattığı kimlik çatışmaları 1864 yılında yazdığı *Yeraltından Notlar* adlı romanının içeriğini oluşturur.

1860’lı yıllar Rus tarihinde büyük önem taşımaktadır. Bunun nedeni II. Aleksandr’ın 19 Şubat 1861’de, yüzyıllardır süren ve halkla soylular arasında toplumsal açıdan büyük bir uçurum yaratan serfliği kaldırmasıdır. Fakat serflerin özgürleştirilmesi düşünüldüğü kadar rahatlatıcı sonuçlar vermemiştir. Çok geçmeden köylülerin soylular karşısında hala çaresiz kaldıkları ve bu özgürleşmenin sadece lafta kalan bir özgürleşme olduğu ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla bir düş kırıklığı ve umutsuzluk oluşturmuştur. Birçok Rus bu özgürleşmenin toplumsal bir yenilenme başlatacağını ve Rusya’yı modern hayata kavuşturacağını ummuştur. Fakat durumun böyle olmadığı kısa sürede anlaşılmıştır.

Bu siyasi gelişmeler, birçok ideolojinin birbiriyle çarpıştığı zengin bir kültürel dünya ortaya çıkarmıştır. St. Petersburg şehrinin kurulmasıyla moderne geçebilmek için yeni bir dinamizm doğması beklenir. Bu da birçok tartışmayı beraberinde getirmiştir.

Yeraltından Notlar 1864 yılında Dostoyevski Avrupa'dan döndükten sonra *Yaz İzlenimleri Üzerine Kış Notları* adlı denemesini yayınlamasının hemen ardından yazılmıştır. 1860'lı yılların etkin düşünürlerinden Çernişevski'nin *Ne Yapmalı* adlı romanı üzerine bir eleştiri yazısı olarak tasarlanmıştır. Rusya'da, modernleşmeci gençler arasında çok tutulan bu roman, edebi açıdan derinliğe sahip olmasa da "pozitivist, aydınlanmacı iyimserliğin ders kitabı niteliğindedir." (Orhan Pamuk, 2000:15)

Çernişevski "rasyonel bencillik" ilkesinin takipçisidir. Buna göre, kendi çıkarları ile bir bütün olarak toplumun yararını özdeşleştirme ilkesiyle davranan kahramanlar yaratmıştır romanında. *Yeraltından Notlar* doğrudan bir Batı karşıtlığından çok, Çernişevski üzerinden batıdan gelen fikirleri ülkesine yayan modernleşmecilere ve bu fikirlerin yorumlanış biçimlerine bir itirazdır.

Dostoyevski ve Çernişevski arasında metafizik ve ahlaki açıdan pek çok fark bulunmasına rağmen paylaştıkları toplumsal ve tinsel çerçeve ve Nevsky Bulvarı'nı algılayışları, Çernişevski'nin yeni insanıyla Dostoyevski Yeraltı Adamı'nın "nereden gelip nereye gitmek istedikleri" açısından ortaklıkları vardır. İkisi de Rusya'daki modernleşme hareketinin ulus için yararlı olacağına inanmaktadır fakat bakış açılarında fark vardır.

Rus edebiyatında Çernişevski'nin *Ne Yapmalı* adlı romanının toplumu eğitmek ve yönlendirmek için yazılmış olduğu söylenebilir. Dostoyevski Çernişevski'nin Batılılaşma anlayışına karşı çıkarak daha sonra yazacağı romanlarının anahtarı olarak görülen ilk ideolog kahramanını *Yeraltından Notlar*'da yaratmıştır.

Dostoyevski'nin Çernişevski'nin romanında temel olarak karşı çıktığı görüş, "mantıklı egoizm"dir. Bu düşünceye ve Çernişevski'ye göre insanoğlu iyi bir yaratıktır ve bilim ve rasyonalitenin yardımıyla aydınlatılırsa "kendi çıkarının mantıklı olanda olduğunu görecektir ve çıkarının peşinden koşarken bile mantıklı bir mükemmel ütopyik toplum kuracaktır. Yeraltı Adamı ise bu mutlaklığa inanmaz, rasyonalist uygarlığa karşı bir protesto niteliğindedir düşünceleri. İnsanın iradesiyle doğru ve yararlı kararları vereceğine inanmadığını, insanın kendi çıkarının aksine davrandığını söyler. Walicki'ye göre "Dostoyevski neredeyse insan bilincinin karanlık mahzenlerinde,

irrasyonel güçlerin uyukladıkları, bunların, rasyonel olmayan tinsel bağlarla bir arada tutulduğu bir toplumda bilinç üstüne çıkma eğilimi gösterdikleri, ama daha çok “rasyonel bencillik”ten başka bir dayanağı olmayan bir uygarlığa karşı başkaldırmaları olasılığının bulunduğu biçimindeki Freud’cu bir düşünceyi dile getirmek istemiştir.” (Walicki, 2009: 468)

Batı’nın düşüncesinin en güçlü silahı olan bilimsel mantığa, iki kere ikinin dört etmesine de karşı çıkar böylece Yeraltı Adamı. Bir Rus aydını olarak kendisinden beklenin tam tersini savunur *Yeraltından Notlar*’da. Fakat diğer yandan Dostoyevski, karşı çıktığı pozitivistlerin, Batıcı liberallerin düşüncelerini bir tarafıyla haklı da bulur. Kendisi de bir mühendis olarak modern bir eğitim almış, bu düşüncelerle yetişmiştir. “Bir yandan Batılılaşmanın Rusya’nın ufuklarını genişleteceğini kabul ederken diğer yandan ülkesindeki materyalist Batılılaşmacı Rus aydınlarının halka yabancılaşarak benimsediği rasyonalist ilkelere duyduğu öfke *Yeraltından Notlar*’ı özgün bir roman olarak ortaya çıkarır.”(Pamuk, 2000: 15)

3. İNCELENEN ESERLER: *TUTUNAMAYANLAR* ve *YERALTINDAN NOTLAR*'DA KİMLİK SORUNU

19. yüzyılda Batı-dışı toplum olarak adlandırılan iki geleneksel toplumun, Türk ve Rus toplumlarının modernleşme çabalarına rağmen Avrupa'nın bu iki toplumu da kendinden saymadığı görülür. Modernleşmenin yarattığı gerilimler, iki toplumda da bazı benzerlikler taşımakla birlikte süreç içinde farklı sonuçlara varmışlardır.

Bu çalışmada karşılaştırılan iki romanın da yazıldığı yıllar, her iki romanın da ait olduğu toplumlarda değişimin, değişimle birlikte birey insanın da kendini yeniden tanımlaması gereksiniminin derinden hissedildiği dönemlerdir. Modernizmle birlikte insan anlayışı değişirken, yeni toplumsal yaşamın bireye yüklediği sorumluluklar, roller ve statüler, kimliğin çerçevesini çizerken gelenekselliğin katı ve durağan kimlik anlayışı yerini hareketli, çoklu ve değişken bir kimlik anlayışına bırakmıştır. Modernlikle ilişkili olarak insanlar, kimliği “inşa edilecek bir şey gibi değil, aranarak bulunabilecek bir şey” olarak algılamaya başlamışlardır.

Kültürel bağlamdaki güçlü bir ortak paydanın Dostoyevski ve Oğuz Atay'ın yaşamında büyük bir rol oynadığını görürüz. Doğu ve Batı kültürlerinin kesişiminde yer alan ülkelerin insanları olarak iki yazarın da ortak bir gerilimden ve çelişkiden etkilendikleri söylenebilir. Ecevit'in belirttiği gibi “Rus insanı, ne kadar dinsel düzlemde Batı'nın bir parçası olsa da, Batı'nın Prometheus ya da Faust figürlerinde simgeleşen eylemci/akılcı birey-insandan uzaktır; Doğu insanının yoğun duygu/sezici eyleminden izler taşır. “Batı değerlendirir biz severiz” diyen Oğuz Atay'ın roman kişilerine benzer.” (Ecevit, 2009: 201)

Modernite geçmiş zaman biçimlerinin, değerlerinin ve kimliklerinin yıkılışının ve yenilerinin üretiminin eş zamanlı olarak gerçekleşmesini ifade eder. Böylece modernitede kimlik sorunu, biz kendi benimizi nasıl kurar, kavrar, yorumlar kendi kendimize ve başkalarına nasıl iletiriz anlamına gelir. Bu anlamda modernleşme deneyimini yaşayan toplumların mensubu olan her iki yazar da içinde yaşadıkları toplumun değişimlerini hissedip üzerine düşünüp analizlerini eserlerinde yansıtmışlardır.

3.1 VAROLUŞ SORUNU OLARAK KİMLİK

Modernizmde toplumsal rol ve normlarla biçimlenen kimlik, sınırlı olarak tamamlanmış ve ait olunan bir şey olmaktan çıkmıştır. Bu yüzden ki 19. yüzyılda

Dostoyevski'nin sorduğu "Kimdir Ruslar" sorusunu, daha sonra Joyce'un İrlandalıları için sorduğu gibi bir yüzyıl sonra da Atay "Kimdir Türkler?" diye sorar. Modernleşmeyle birlikte, insanların kimlik arayışlarında yaşamlarının anlamını kimi zaman geçmişte kimi zaman bugünde aramalarında, "ben kimim" sorusunun cevabını bulmaya çalışmalarında bir artış olduğu söylenebilir.

Suna Ertuğrul'a göre Atay'da, "ben kimim" sorusu "biz kimiz?" olarak gelir. "Metindeki bütün biyografiler genel olarak kültür sorusunu açar: yıkıma uğramış eskiyi kaybetmiş, yeniyi anlamamış bir toplumun bireyleri olarak kim olabiliriz? Kimlik mümkün mü? Sorusunu açar." (Ertuğrul, 2009: 83)

Oğuz Atay'ın roman karakterleri Doğu'nun sevecen, Batı'nın soğuk bakışı arasında kendilerini konumlandırmaya çabalarlar. Birey olma, bir kişilik oluşturma yolculuğunda, çoğu modernist romanda olduğu gibi çelişkiler yaşar, yalpalar ya da parçalara ayrılırlar. Çünkü "vardıkları en son noktada geride bırakmak istedikleri toplumsal ve kültürel çevre ile gerçekleştirmemiş kendiliğindenlik ve özerklik arasında arada kalırlar. Bu, Doğu'ya, bu ülkenin insanlarına, onların çocuksu saflığı ve içtenliği olarak algılanan özellikleri dolayısıyla duyulan sempatik yakınlık ile "Batılılar"ın (ve asıl içteki batılının) soğuk, mesafeli ve kendi merkezli akılcılığı arasında hissedilen ikilemlerdir. Bu sorunlar içinde bir kişilik oluşturmak hiç de kolay değildir." (K. Ertuğrul, 2003: 90) Bu yüzden Oğuz Atay'a göre Türk romanının (ve belki de Türk Modernleşmesinin) gerçek sorunsalı kişilik problemidir.

Ben'in kim olduğu, bizin içindeki yeri ile birlikte sorgulanmaktadır artık. Bu çerçevede Atay'ı kendisinden önceki yazarlardan ayıran, Tanzimat döneminin ikinci yarısından itibaren artık ciddi bir sorun haline gelen "Batılılaşmayı" sorunsallaştırmasındaki farklılıktır. "Birey olarak kendi ile biz olarak kendi'nin içeriklerinin, biri diğerini dışlayarak ya da ötekileştirerek anlaşılmayacağı gibi, her ikisinin oluşumunun da karşılıklı bir etkileşim içinde ve bu "iletişim" in sonucunda olduğunu anlatıyordur. Zira bizzat söz konusu etkileşim ilişkisinin problemli bir ilişki olduğu bir ortamın içinden yazıyor, kendi olma deneyimimiz ile yüzleşmeye çalışıyor, bunu kendisine mesele edinerek yazıyordu." (Atamer, 2007: 328).

Oğuz Atay, kimlik sorununu belirgin karşıtlıklar olarak siyah ve beyaz bir evrende anlatmaz. Anlattığı sorunun paradoksal ve patetik yanını oyun kavramı ve ironiyle anlatır. Gürbilek, Atay'ın ironisinin bir alay etme, karşı çıktığı düşüncüyü küçük düşürüp doğrunun yerine kendini konumlandırma olarak anlatmadığını belirtir. "Ne o, ne öbürü tarzı bir yalan-bozma taktiğinin, bir doğruyu karşısına bir başka doğru

çıkarak geçersizleştirme girişiminin parçası olmadığını vurgular. Gürbilek'e göre Atay, "Tersine iki doğrudan da vazgeçemez, bu doğruların birlikte yarattığı gerilimli alanda kurar anlatısını. Zaten yapıtlarındaki bu ironik mizah da Atay'ın bu birbirini bir türlü iptal edemeyen karşıt düşünceleri aynı anda dile getirme, birbirini çelen farklı sesleri aynı anda duyulabilir kılma, nihayet bilinci başka bilinçlerle bitmek bilmeyen çatışması içinde kavrama yönündeki büyük yeteneğinden kaynaklanır. Ruhsal mekândaki bu çoğullaşmadan kaynaklanır ironi." (Gurbilek, 2008: 66)

Bahtin'in geliştirdiği ve Dostoyevski'nin romanları için de kullandığı dilin sürekli olarak başka sözleri yanıtladığı, başka yanıtları kışkırttığı "çok sesli roman" tanımının *Tutunamayanların* içerdiği, çok sesli, çok katmanlı güldürüyü egemenlik söylemine karşı bir silah olarak kullanan yapısı ile Atay için de geçerli olduğu görülmektedir.

Tutunamayanlar'da Oğuz Atay "hor görülen" ya da hiç görünmeyen modernizmin kendi ürünü olan ve yine modernizm tarafından dışarıda bırakılan bir kitlenin tarihini yazar. Selim kendi travmasını toplumun travmasıyla paralel görür. Taşralılığın sıkıntısını, Cumhuriyet'in ilk jenerasyonlarından biri olmanın baskısını, az gelişmiş toplum olmanın acısını *Dün Bugün Yarın* adlı şarkılarında tarihselleştirir. Bu onun hayat hikâyesidir.

Selim Işık "bana bugün ne yapmalı? diye soracak olurlarsa, ancak önce kendini düzeltmelisin diyebilirim. Bir temel ilkedен yola çıkmak gerekirse, bu temel ilke ancak şu olabilir: kendini çözemeyen kişi kendi dışında hiçbir sorunu çözemez." (Atay, 2000: 94) der. Atay, romanında içsel etmenlere ağırlık verir ve bireyin içinde bulunduğu koşullara karşı tavrını irdeler. Olumsuz dışsal belirlenmelere karşı salt kendinden kalkarak savaşır başkışı, ilkin kendini dönüştürmeyi amaçlar. Halihazırda verili olan kimlikleriyle çatışır, içinde bulunduğu dünyayı sorgular ve bir anlam arayışına girer.

Suna Ertuğrul'a göre bu çeşit bir dünya kaybı spesifik olarak gecikmiş modernliğin problemi değildir aksine tam da modern'in özünü oluşturur. Modern çağ, eş zamanlı olarak kökün-merkezin kaybı ve insanın dünyadaki varlığının anlamını güvence altına alan transandantal bir yapının da kaybıdır.

Hızlı sosyal değişimlerin sürdüğü toplumlarda, bir yandan geleneksel normlara bağlı kimlik unsurları, diğer yandan değişimle gelen ve henüz yerli kültürle fonksiyonel bir bütünlük sağlayamamış yabancı unsurlar çatışmaktadırlar. Zweig "Dostoyevski kahramanlarını binlerce yıldan beri süregelen patriarkal bir düzenin adetlerinden Avrupa medeniyetine geçmekte olan bir milletin fertleri olarak hatırd

tutamadıkça bu kahramanları anlamamanın mümkün olmadığını belirtir.” (Zweig: 1975, 64). Ona göre bir eşikte yaşar Dostoyevski karakterleri. Ve bu eşikten hangi yola gideceklerini bilmemektedirler. Bu durum kimi zaman karakterlerin bireysel seçimleri olarak anlatılsa da kültürel bir soruna da işaret ettiği söylenebilir.

Zweig tek tek bireylerin kararsızlığını ve tereddüdünü bütün milletin kararsızlığının ve tereddüdünün ifadesi olarak görür. *Üç Büyük Adam* adlı incelemesinin Dostoyevski ile ilgili bölümünde bu durumu şu sözlerle açıklar; “19. yüzyılda Rusya ne tarafa yöneleceğini bilemiyordu: Doğuya mı Batıya mı, Avrupa’ya mı Asya’ya mı yönelecekti? St. Petersburg’a, o yapma şehre mi, yoksa bozkırlar içerisindeki köye mi yönelmeliydi?” (Zweig:1975, 66) Dostoyevski’nin yarattığı karakterler, büyük bir gelenekten köklerini koparmak zorunda kalmışlardır, bu yüzden kararsızlıklar ve engeller içinde bocalamaktadırlar. Kibir, pişmanlık, kendini beğenme ve hor görme duyguları içindedirler, gülünç olma duygusu içlerini kemirir durur. Bu hissiyatların tümü ve yarattığı birçok karakterin arketipi olarak Yeraltı Adamı gösterilebilir.

Yeraltı Adamı toplumsal düzenin dışında, içsel bir zamansallıkta yaşar. Nesnel zamandan kopmuştur. Bu içsel alanda benliğini ve kimliliğini kurmaya çalışır. Çünkü 1860’larda serfliğin kaldırılmasına rağmen halk ve soyluların yaşayış tarzı arasındaki uçurum devam etmektedir. Ve alt sınıftan insanlar arasında bir birleşme, ortak bir bilinç oluşturup beraber hareket etme çabası görülmemektedir. Batı’nın alt sınıflarının aksine dayanabilecekleri bir *fraternite* ve kolektif eylem gelenekleri yoktur onların. Bunu *ex nihilo* olarak yeraltında icat etmek zorundadırlar, çünkü 1860’ların Rusya’sında modern politik düşünce ve eylem hala yasaktır. Yaşadıkları şehirde rahat edebilmek için büyük değişimler hem bireysel hem toplumsal dönüşümler gerçekleştirmek zorundadırlar.

Yeraltı Adamı’nın bir Rus aydını olarak o ana kadar dünyayı yorumlamak için kullandığı kavramlar elinden alınmıştır. Holquist, Dostoyevski’nin Yeraltı Adamı’nın bilimi reddettiği gibi kimliğin garantörü olan tarihi, tarih duygusunu da reddettiğini belirtir. “Yeraltı Adamı tarihin, kendisini anlamak, tanımlamak için yetersiz bir kaynak olduğunu düşünür. Bu yüzden kendini dünyanın tarihiyle de özdeşleştiremez ve her yerde kaos ve irrasyonallite görür.” (Holquist,1990: 49) Derin bir kimlik krizi yaşar. Bu noktada artık varoluş zemini kayganlaşmıştır. Kendi içinde bölünmüştür, öz bilincinin sesini duyar sürekli: “her şeyi fazlasıyla anlamak bir hastalıktır; hem de tam anlamıyla

gerçek bir hastalık” der. Ve 19. yüzyıl aydınının içinde bulunduğu kaotik düşünce yaşamını şu sözlerle yansıtır:

“Normal bir insanın anlayış gücü, başka bir söyleyişle, yeryüzünün en soyut, en işini bilen şehri St Petersburg’da yaşamak gibi katmerli bir talihsizliğe uğramış XIX. Yüzyıl aydınının payına düşen anlayışın yarısı, dörtte biri, hatta daha azı günlük yaşantımız için yeter de artar bile.” (Dostoyevski: 2000: 22)

Karşısında en genel anlamıyla bir Batılılaşma problemi vardır. Hem modernleşmek ister hem de modernleşmenin tuzaklarının farkındadır. Yeraltı Adamı’nı bir “yeni insan”, “altmışların insanı” olarak belirleyen ilk şey bir çarpışma, sarsıcı bir karşılaşma arzusudur. Kendisi bu çarpışmada yenileceğini bilse bile kamusal bir alan olan Nevsky Bulvarı’nda kendine bir yer talep eder. Gülünç olma, rezil olma pahasına varoluşunun görülmesini ister. Hiç görülmemektense hor görülmeyi göze alır. Çünkü görülme ihtiyacı, denetlenme bilgisini yok saymakla birlikte varoluşu tescilleyen bir durumdur.

3.2 ÖZ-BİLİNÇ

Yeraltı Adamı en çok başkalarının onun hakkındaki düşündükleri veya düşünebilecekleri şeyler hakkında düşünür, diğer her bilincin, onun hakkındaki diğer her düşüncenin, ona yönelik diğer her bakış açısının bir adım önünde olmaya çalışır.

Bahtin’e göre *Yeraltından Notlar* itiraf biçiminde bir *ich erzählung*’dur. Yoğun bir biçimde “öteki”yle gizli bir iç polemige giren Yeraltı Adamı “öteki”nden geleceği beklenen tepkinin etkisiyle roman boyunca olumsuz bir tonda sürdürür anlatısını. Ötekinin sözleri görünmez olsa da mevcuttur, konuşmanın üslubunu içten içe belirler. Romanın açılışından itibaren ötekiyle girilen polemik git gide belirginleşir:

“Sırf hıncımdan tedavi olmak istemiyorum, siz bunu anlayamazsınız, ama ne ziyarı var, ben anlıyorum ya.” (Dostoyevski, 2000: 20)

Ötekinin tepkisinin çok karakteristik bir öncelenişi için Bahtin şu alıntıya dikkat çeker:

“Şimdi bir şeyden ötürü pişman olduğumu, bir şey için affınızı istediğimi düşünmüyor musunuz, beyler? Kalıbımı basarım öyle düşünüyorsunuz. Ama sizi temin ederim böyle düşünmeniz umurumda bile değil. (Dostoyevski, 2000: 89)

Yeraltı Adamı'nda bir başkasının bilinciyle kurulan bu yoğun ilişkinin, Yeraltı Adamı'nın kendi kendisiyle kurduğu aynı ölçüde yoğun ilişkiyle daha da karmaşık hale geldiği görülmektedir. Kahramanın en korktuğu şey, insanların onun bir başkasına karşı kendisini küçük düşmüş hissettiğini, birisinden af dilediğini, bir başkasının yargısına ya da değerlendirmesine boyun eğdiğini, kendi kendisine güvenmek, saygı duymak için bir başkasının onayına ve kabul görmeye ihtiyaç duyduğunu düşünmesidir. Yeraltı Adamı, Bahtine göre "Ötekinin yanıtını bu yönde önceler. Ama tam da bu ötekinin yanıtını inceleme ve ona karşılık verme edimiyle ötekine olan bağımlılığını ötekine ve kendine kanıtlar. Dolayısıyla öz bilinci ve söylemi bir döngünün içinde hapsolür." (Bahtin, 2004: 309) Roman boyunca yaşanan zihinsel gerilim bu yüzden bir türlü gevşemez. Dostoyevski'nin daha sonra yazdığı pek çok büyük romanında Yeraltı Adamı ile aynı zihinsel ve ruhsal gerilimi yaşayan huzursuz ruhlu karakterlere rastlanır.

Yeraltından Notlar'da Dostoyevski öncelikle bilinçli olma göreviyle meşgul olacak bir kahraman arayışındadır. Hayatı yalnızca "kendisinin ve dünyanın bilincinde olma noktasına ulaşma" işlevinde yoğunlaşacak bir kahramandır Yeraltı Adamı.

Atay'da Dostoyevski gibi kahramanlarını anlatırken, dünyada nasıl göründüklerini değil, dünyanın kahramana nasıl görüldüğünü ve kahramanın kendisine nasıl görüldüğünü anlatır. Bu öz bilinç Selim Işık'ta da mevcuttur.

Tutunamamak düşüncesi tam da aynı öz bilinçten doğmuştur ve Atay'ın romanında Dostoyevskien bir tema olarak karşımıza çıkar. Bu anlamda Yeraltı Adamı tutunamayanların arketipidir. Gürle'ye göre tutunamamak fikrini, başka hiç bir sahne *Yeraltından Notlar*'da anlatılan Subay-Yeraltı Adamı karşılaşması kadar iyi açıklayamaz:

Yeraltı Adamı bir gün barda güçlü bir subay tarafından tutulup dışarı fırlatılır, bunun sonucunda geceler boyunca kendisini bir sinek gibi pencereden atan bu adama karşı intikam duyguları besler, öcünü almak ister ve bununla ilgili fanteziler kurar. Subay her gün Nevski'den geçmektedir. Anlatıcı onu belli bir mesafeden takip eder. Ve karşılaştığında da hiç istemediği halde ona yol verir. "Sokakta bile ona denk olmayışından dolayı kendime içerliyordum, bazen gecenin üçünde uyanıp büyük bir bunalım içinde kendi kendimi paylıyordum neden ilk olarak hep sen yol veriyorsun, neden o değil de sen?" (Dostoyevski: 2000: 70) diye anlatır içinde bulunduğu durumu. İkinci dereceden bir rolü kendisine yakıştıramaz, ya kahraman olmak ister ya çamura batmak, ikisinin ortası yoktur ona göre.

Atay'ın kahramanı Selim de bütün dünyayı Yeraltı Adamı'nın subayın geçip gidişini izlemesi gibi izler, yaşar. Bir yandan ciddiye alınmak ister, diğer yandan kendisine değer verenleri aşağılar. Öteki insanlara karşı bu ikircikli tutumu ve romanı domine eden bu motif kökünü bu çatışmadan alır. Selim de hem kendi halinde, izole olarak kalmak ister hem de durumuna evrensellik kazandırmak için insanlar tarafından fark edilmek ister. "Beni ya şımartın ya kapı dışarı edin" der.

Selim'in fark edilme isteği kaçınılmaz olarak Yeraltı Adamı'nı hatırlatır. Bilinci sınırlı insanlar (*Yeraltından Notlar*'daki Subay, *Tutunamayanlar*'daki Metin gibi) kendilerini rasyonel olarak bütünlüklü hissederler, varoluşlarını tescillemeye ihtiyaç duymazlar, kendilerini başkasının bakışına göre konumlandırmazlar. Her davranışının farkında olan Yeraltı Adamı ve Selim ise öz bilinçleri yüzünden paralyze olurlar. Hareket edemez ve kendilerini tüm güçlülükleriyle yok ederler.

Yeraltı Adamı kendisi hakkındaki söylemini kasıtlı olarak çirkinleştirir. Başkaları onu aşağıladığı için o da kendini aşağılamaya hazırdır. Gürbilek'e göre, Yeraltı Adamı'nın alçalmasında, alçalarak görülme arzusu vardır.

"Bundan böyle, daha önce görülmeye çalıştığım gibi bir kahraman değilim artık sizin için, sadece berbat bir insanım, şirretin tekiyim." (Dostoyevski, 2000: 67)

"Alçalmak alçaltılmaktan iyidir, bir böcek, bir vida olmaktansa bir alçak olmak daha iyidir." (Dostoyevski, 2000: 76)

Ötekinin (ve kendisinin) gözünde kahraman olarak görülme arzusunu kendisine yakıştıramaz ve bu arzuyu kendisinde yok etmek ister. Tam da bu yüzden görülebilmek için alçaklığın dozunu sürekli arttırmak zorundadır. Yeraltı Adamı aşağılanmaktan yakındığı kadar gizli bir zevk de almakta ve bundan bir kimlik edinme çabası içindedir. Saygıdeğer baylara meydan okurken, onlar tarafından görülme arzusu da aynı anda harekete geçmiştir.

Kitabın bütününe yayılmış olan arzu-nefret söylemi çok gelişmiş Batı karşısında modernleşmekte olan az gelişmiş ülkenin insanının duygusuna benzetilebilir. Bu hissiyat öfke, nefret, kıskançlık ve yine de yakınlaşmak, yanaşmak için içten içe bir istek, bir tutku halinde görülür Yeraltı Adamı'nda. Bu tutkunun farkına vardığında kendine karşı nefret duyar. Fakat diğer yandan kibirli bir meydan okuma da vardır söyleminde. "Kendisini ne ötekinin bilincinin iktidarından kurtarabilir ne de onun kendisi üzerindeki iktidarını kabul eder, şimdilik onunla yalnızca mücadele ediyordur, onunla art niyetle polemiğe giriyordur, onu ne kabul edebiliyor ne reddediliyordur." (Bahtin, 2004: 313-322)

Yeraltı Adamı, kederli öz bilincini ve duyduğu utanca karşı hassasiyetini açık eder. Sonraki ifadeleri onun dinleyicinin görüşüne karşı çıkan öz bilincini ifşa eder. Paradoksal bir şekilde duygusal yaralanabilirliğini vurgulayan anlatısında bu durumu saklamak için de çaba sarf eder.

. Varlık ve Hiçlik’in “görölmeyi” ruhsal, varoluşsal kısmen de toplumsal boyutlarıyla ele alan “bakış” bölümünde, başkasının bakışlarına maruz kalmanın yabancı bir dünyada insanı bir gölge gibi izleyen bir bakışa mihlanıp kalmak, o bakışı içselleştirmek anlamına geldiğini söyler Sartre. “Kendimi görürüm çünkü biri beni görüyordur. Sırrımı ele geçirmiş, beni düşman bir dünyanın orta yerinde savunmasız incinebilir, çırlıçıplak bırakmıştır.” (Gürbilek, 2008: 26) Ötekinin yerine düşünme eylemini kişi, kendini ötekiden, ötekinin “yutucu” bakışından korumak kaygısıyla yapsa da, tam da bu düşüncesinin ötekiye hiçbir alan bırakmayan doğasının içine hapsolmuş olur. Bu yüzden tüm güçlülüğüyle kendini yok eder.

Selim de, ötekinin yargılayıcı bakışları altında yaşadığı ikircikli ruh durumu ve kırılğanlığını romanda şu sözlerle dile getirir

“Küçümseyici gülümsemelerinin beni gece yarısı uykumdan uyandırdığını, sabaha kadar yatakta kıvrandırdığını bilseler” (Atay, 2000: 356)

Depresyonun son aşamalarında ise şöyle ifade eder düşüncelerini:

“Ölüme doğru bile insan çekingen ve tedbirli oluyor. Özellikle gülünç olmaktan vebadan korkar gibi çekiniyor. Son nefesine kadar gülünç olmaktan korktu, hiç olmazsa bunu sürdürdü denebilir benim için.” (Atay, 2000: 512)

Atay’ın kahramanları başkalarının hoyrat alayına dayanamadıkları için bir “alay kabuğu”nun ardına gizlenirler. Turgut Selim’den şöyle bahseder:

“(…) Anlatmalıydı, hayır olmazdı parçalardık onu kabuğundan çıkmış bir kaplumbağa gibi yerdik. Oysa kabuğunun içinde yavaşça yok olmayı tercih etti, daha fazla incinmemek için duygusuzluk ve alay kabuğunun içinde korunmaya çalıştı, bütün ömrünce anlaşılmayı bekledi.” (Atay, 2000: 452)

Başkasının bakışına karşı hissedilen bu kırılğanlık ve Turgut ve Selim’in bundan korunmak için kullandıkları “alay kabuğu”, Turgut tarafından bir “soytarılık kalkanı”na dönüştürölür. Turgut gülünç pahasına Selim’in çocuksu hakikatinin etrafına bir soytarılık duvarı örerek onu başkalarından korumaya çalışır.

3.3 YERALTI TRAJEDİSİ

Dostoyevski'nin Yeraltı diye adlandırdığı alan hem bir sığınak hem de bir kale hem de bir gösteri yeridir. Sadece ideolojik bir diklenme yeri değildir. *Yeraltından Notlar*'ın ilk bölümünün başlığı olan Yeraltı, Dostoyevski'nin modernizmle beraber ortaya çıkan akılcılık, mantığın insan hayatındaki yeri ve insan davranışlarının bu rasyonalizm doğrultusunda önceden belirlenebileceği fikrine karşı koyduğu bir tepki bölümüdür. Yeraltı Adamı St. Petersburg'u, taklitçi ve yapay olmaktan ileri gidemeyen kötürüm bir şehir olarak betimlerken kendini mümkün olduğunca şehirden ve insanlarından soyutlar. İyimser ilerlemeciliğe, kendinden hoşnut Batıcılığa karşı çıkar. İnsan ruhunu aritmetiğin yasalarına göre açıklayan, yaşamı bir olasılık hesabına indirgeyen, insana sıra dışı bir kader çizebilecek yegâne özellikleri; düş gücü ve rastlantıyı yok eden her şeye karşı çıkmak için inmiştir yeraltına.

Fakat “Yeraltı Adamı'nın topluma yönelik lanetinde yalnızca bir ideolojik eleştiri değil, aynı zamanda bu eleştirisini açıkça söyleyemiyor olmanın verdiği bir sinmişlik, şölene çıkan yolların kapalı olmasından kaynaklanan bir tıkanmışlık, nihayet başkalarının kayıtsızlığına verilmiş mağrur bir yanıt da vardır.” (Gürbilek, 2008: 35) Bu yanıt kimi zaman aydınlanma düşüncesine karşı çıkarak, ya da bu düşünceye alternatif olabilecek çeşitli formülasyonlar üreterek, kimi zaman da davet edilmediği “şölen”e gidip kendisini kabul etmeyenlere rahatsızlık vererek ortaya koyar.

Yeraltı Adamı'nın algısında şölen, yeryüzünde devam eden, herkesin katılıp payına düşeni aldığı bir “doluluk” metaforudur. Bu şölene, hep bir kovulmuşluk duygusuyla dışarıdan bakılan bir ziyafetle ilgili bu tekrar eden imgeye sadece *Yeraltından Notlar*'da değil, birçok yapıtında tekrar tekrar başvurur Dostoyevski. “Romanlarında (şöleden) kovulmuşları, edilgin mağdurlar olarak değil, kendilerine dayatılmış kaderi kabullenmiş insanlar olarak değil, aynı zamanda mağrur, öfkeli, hatta hınç dolu figürler olarak resmeder.” (Gürbilek, 2008: 38) Her ne kadar bir süre köşelerine çekilseler de bu kahramanlar, köşeye çekilmelerine neden olan dinamiklere bir yanıt arayışına girer ve bu yanıtı vermek üzere eyleme geçerler.

Dostoyevski'nin isyankâr olduğu kadar derinden de incinmiş olan Yeraltı Adamı da bu anlamda yalnızlığında kendini şekillendirmeye başlar. Madem bir köşede öylece unutulmuştur, bir sümüklüböcek gibi deliğine çekilecek, aşağılanmanın zevklerine erişecek ve kötü kaderin ona yasakladığı dünyayı kendi içinde yaratmaya çalışacaktır. Dostoyevski'nin yoksulluğa da bu açıdan baktığı

söylenbilir. *Yaz İzlenimleri Üzerine Kış Notları* adlı kitabında yoksul insanları “insanlık şöleninden kovulanlar” olarak anlatılmıştır.

Yeraltından Notlar’da Yeraltı Adamı, Zverkov onuruna verilen yemeğe davet edilmez. Oysa bütün vaatleriyle sürüyordur şölen: herkes yiyip içiyor, güzel kıyafetlerle bulvarlarda geziyor, güzel kadınlarla eğleniyordur. Yeraltı Adamı ise hayal dünyasıyla yetinmeye çalışır, bu yetmediğinde de kendi kendisini rezil etmek pahasına şöleni şölen olmaktan çıkarır. Bu yüzden Yeraltı Adamı çağırılmadığı davete zorla katılmak ister:

“Tabansız olmadığımı bu güruha göstermek için yanıp tutuşuyordum. Bir yandan korkudan zangır zangır titrerken, bir yandan da onları alt etmek, hayran bırakmak, yüksek düşüncelerim, yadsınamaz nüktecilğimle de olsa, kendimi onlara sevdirmek hayalleri kuruyordum.” (Dostoyevski, 2000: 87)

Fakat hemen sonra vazgeçer bu düşüncelerinden, ikircikli ruh durumu şu sözlerle yansıtır:

“Düşündüklerimi başarsam bile buna herkesten önce kendim metelik vermeyecektim. İşte bütün bunları adım gibi biliyor, ifrit oluyordum. (Dostoyevski, 2000: 88)

Dışarıda bırakılmış olmanın yarattığı şiddeti kahraman kendi içine döndürür. Kibirli bir yalnızlık ve huzursuzluk yaşar. İçinde bulunduğu duruma ve düzene isyan ve incinmişlik duyguları korkunun kalesi olan yeraltının dinamiklerini oluşturur. Yeraltı konseptinin içerdiği, haset, yalnızlık, kırılganlık gibi kuvvetli hissiyatlar içinde olan Yeraltı Adamı “Ben yalnızım onlarsa hep birlikte” der. Girard’a göre Yeraltı’nın şiarı budur. Kahraman, tek olmanın gururunu ve acısını ifade etmek ister, yalnızlığını kucaklamak üzere olduğunu sanır ama “herkese uygulanabilecek bir ilkeye varır sonunda: anonimliğiyle neredeyse matematiksel bir formülün içinde bulur kendisini.” (Girard, 2001: 208)

Yeraltı formülünü açıklamak için başvuru her yöntemin, her anlatımın ancak başarısız olduğu ölçüde başarılı olduğu söylenebilir. Yeryüzü ve söylemi, akıl, aydınlık ne kadar başarılıysa, yeraltı o kadar başarısız olmak zorundadır; anlaşılması istenen şeyin ne olduğunu anlatmak yerine, ne olmadığını anlatmak yolunu seçer Yeraltı Adamı, çünkü eş düzeyde durmanın bir yolu da *via negativa*’dır.

4. KİMLİĞİN KURULUŞU

4.1 BENLİĞİN EYLEM ALANI OLARAK NEVSKY BULVARI

Yeraltı Adamı uyum ve evrensel mutluluk üzerine kurulu bir düzene inanmaz. Ona göre, insanoğlunun tüm işi kendine bir insan olduğunu bir dişli çark olmadığını kanıtlamasıdır. “Her şey çarpım cetveliyle ifade olunacak olursa ve iki kere iki dört eder kavramından başka bir şey kalmazsa, özgür istencin durumu ne olur? İstenç bundan mı ibarettir?” der. Ona göre iki kere iki dört etmesi “yaşamın değil ölümün başlangıcıdır.” (Dostoyevski, 2000: 49) Aydınlanmanın rasyonel düşüncesine karşı çıkışını şöyle açıklar:

“... Evet, insanın tek yaptığı şey, iki kere ikilerin peşine düşmek, okyanusları aşmak, bu uğurda seve seve yaşamını vermektir; ama öbür yandan aradığını bulacağı için de ödü patlar. Çünkü bulursa arayacak başka bir şeyi kalmayacağını hissetmektedir. İşçiler işlerini bitirince para alırlar; daha sonra da gidecekleri bir meyhane, düşecekleri bir karakol çıkar nasıl olsa. İşte size bir haftalık iş gücü. Peki, ama biz nerelere gideriz? Onun için hedefe her varışta bir tedirginlik duyulur. İnsanoğlu amacına doğru ilerlemeyi sever, fakat amacını elde etmeyi değil. Çok gülünç bir durum doğrusu. İnsanın yaratılıştan gülünç bir varlık olmasındandır bütün terslik zaten. İki kere iki dört çekilmez bir şey. İki kere iki dört, bana sorarsanız, bir küstahlıktır. İki kere iki dört ellerini böğrüne dayayarak yolumuzu kesen, sağa sola tükürük atan bir külhanbeyinin ta kendisidir. İki kere iki dördün yetkinliğine inanırım, ama en çok övülmeye değer bir şey varsa o da iki kere ikinin beş etmesidir.” (Dostoyevski, 2000: 49)

Ona göre, kişinin kendi refahını sevmesiyle birlikte, acı çekmeyi de sevmesi hatta bunu tutkuyla sevmesi olasıdır. “Acı duymak anlamanın tek kaynağıdır” (Dostoyevski, 2000: 47) diye düşünür. Yeraltı Adamı anlatısı boyunca insanın, aydınlanma idealinin öne sürdüğü türden kendi çıkarı için davranan ve böyle davranmakla hem kendi için hem de toplum için faydalı olduğuna inanan bir bilince sahip olmadığını, insanın “bir piyano tuşu değil, insan olduğunu” kendisine kanıtlama ihtiyacı içinde olduğunu, “akıllı uslu yaşayıştan bıkip tehlikelere doğru kanatlanan hayal gücünü” tutkuyla savunur.

Berdyayev’e göre Yeraltı Adamı’nın varoluşçu diyalektiği aslında Dostoyevski diyalektiğinin başlangıç noktasıdır. “Yeraltı Adamı’nın başkaldırdığı aklın zorlamasına ve bu zorlamaya dayanan bir algılamaya geri dönüşü yoktur insanın. İnsan özgürlük deneyiminden geçmelidir. İnsan kısıtlanıp zorla akılcı dehlizlere hapsedilirse, sırf bu yüzden inadına delirip her istediğini fütursuzca yapmaya ve yargılardan vazgeçmeye kadar götürebilir işi.” (Berdyayev, 1984: 42)

Yeraltı Adamı yapay bütün kurumları yadsır, apaçık durumların tümünü altüst ederek bilimsel yasaları çiğneyip öteye geçmek ister. O, sayıların maddelerin dışında

düşünecek, tasarlayacak, olanaksızın içinde yaşayacaktır. Ona göre modern toplumun en önemli karakteristiği toplumsal birliği bencillik, çıkarıcılık üzerine kurmasıdır. Araçlar amaçlar tarafından meşrulaştırılır bu sistemde: Bir insanın başka bir insan için iyi olanı bilmesi bu iyiyi ona empoze etme hakkını verir. Bu ilke devletin modern biçimlerini de açıklamaktadır. Dostoyevski bunu tümünden reddedip, insan özgürlüğünü, insanın en temel çıkarı olarak gösterir *Yeraltından Notlar*'da. Bireyin istencinin, tek tipleştiren akıl fikrine karşı önceliğini savunur. Bu Yeraltı'nın ikircikli yapısını anlamak açısından önemlidir.

Kendini hasta ve huzursuz bir insan olarak gören Yeraltı Adamı, Hamlet tarzı bir içe dönük çileden sonra eyleme geçer. Toplumsal üstüne karşı çıkar ve sokakta kendi hakları için savaşı. "*Yeraltından Notlar*'ın ikinci kitabında yer alan bu karşılaşma sahnesi klasik bir Petersburg paradigmasıdır; yoksul memura karşı aristokratik subay." (Berman, 1999: 296) Çernişevski ve 1860'ların radikal ve demokratik düşünürlerinin savunduğu fikirlerle romandaki bu karşılaşmanın ortak bir yanı vardır; eyleme geçiş.

Öykü bir gece Nevsky'den uzak "tamamen meçhul bir yerde" başlar. Yeraltı Adamı'nın hayatından bir kesiti aktarmaktadır:

"Evde en çok yaptığım şey okumaktı. Dış etkilerle içimdeki sürekli karmaşayı bastırmaya çalışıyordum. Kullanabildiğim tek dış etki ise okumak, okumak, yine okumaktı (...) görülmekten, bilinmekten, tanınmaktan müthiş korkardım. Yeraltı ruhuma yer etmişti çoktan." (Dostoyevski: 2000: 64)

Fakat birden onu etkileyen ve yalnızlığını sarsan bir şey olur. Bir gece bir tavernanın yanından geçerken, içeride bilardo oynayan birilerini görür, o esnada bir kavga çıkmıştır ve kavga hızla şiddetlenir. Adamın biri bir anda hızla pencereden dışarı fırlatılır. Bu olay Yeraltı Adamı'nı etkiler ve acılı, aşağılayıcı bir biçimde de olsa hayata katılma arzusunu doğurur. Pencereden dışarı atılan adama imrenir. Kendisi de pencereden dışarı atılacak kadar ciddiye alınmak, tanınmak ister. Bu isteğinin tuhaflığının farkındadır ama diğer yandan bu arzu onun kendini daha canlı hissetmesini sağlar. İçeri girer ve kavgayı çıkartanı bulur, bir subaydır bu kişi, kavga çıkartmak umuduyla ona yaklaşır fakat subay onu bilardo masasının önünü tıkadığı için yavaşça yana doğru iteler.

"Ben nerden bileyim bilardo masasının yanında dururken yolu kapıyormuşum; o sırada subay da geçmek istemiş. Beni omzumdan yakalamasıyla bulunduğum

yerden başka bir yere itelemesi bir oldu. Kendisi de ne yaptığıнын farkında değilmış gibi geçip gitti. Dayığı bağışlayabilirdim ama beni adam yenine koymadan itip kakmalarını kesinlikle bağışlayamazdım.” (Dostoyevski, 2000: 66)

Yeraltı Adamı Dostoyevski'nin ilk kahramanlarından *İnsancıklar* romanındaki Devuşkin ya da Gonçarov'un eylemsiz karakteri Oblomov'u gibi edilgen kalmaz, fail olmak ister. Uzun süren hameltvari düşünce sürecinden sonra yalnızlığının dışına çıkmış, eylem girişiminde bulunurken görürüz onu.

Yeraltından Notlar'da St. Petersburg'un gündelik hayatının, cazip bir özgürlük vaadi sunan modern bir kamusal mekân olan Nevsky Bulvarı'nda temsil edilen karşılaşma, çarpışma arzusu Yeraltı Adamı için adeta hayatidir. Fakat bu yıllarda memur sınıfından birinin subay sınıfının insanları için bir soruna yol açması mümkün değildir. Yukarıda da belirtildiği gibi 19 Şubattan sonra da hala soylu sınıfı St. Petersburg'un kendini yetiştirmiş alt sınıfa mensup insanlarından haberdar değildir.

Bu eşitsizlik durumu Yeraltı Adamı'nın arzuladığı türden bir karşılaşmayı sağlayamaz. Çünkü yoksul memur açısından feodal Rusya'nın kast yapıları sokakta her zamankinden daha katı ve aşağılayıcıdır. Serflik kağıt üzerinde kaldırılrsa bile Nevsky'de hala meydandadır. Asgari bir eşitlik olmaksızın hiçbir karşılaşma, şiddetli bir karşılaşma bile mümkün değildir. Önce subayların memurları, orda olan insanlar olarak kabul etmeleri gerekir. Yeraltı Adamı bu tanınmayı sağlayacak bir yol arar. Uzun bir süre Subayı takip eder, evini, adresini alışkanlıklarını öğrenir. Yollamadığı mektuplar yazar. Dostoyevski'nin, Çernişevski'nin Rus gerçekçiliği talebini, insanın iç yaşamının gerçek derinlik ve değişkenliğini göstererek Çernişevski'den çok daha gerçekçi bir şekilde yerine getirdiği söylenebilir.

Nevsky Bulvarı, Yeraltı Adamı'nın yaşamında karmaşık bir rol oynar. Bir yandan onu yeraltından çekip çıkarmıştır, kalabalığa karıştırmıştır fakat diğer yandan yeni acılar doğurur:

“Bazen tatil günleri saat dört sularında Nevsky'e çıkar, caddenin güneşli yanında gezinirdim. Hoş buna gezmek denmezdi ya! Sonsuz acılar, küçük düşürülmüşlük duygusu içinde kendi kendimi yer bitirirdim; belki benim asıl isteğim de buydu. Gelip geçenlerin ayakları arasında, utanıp sıkılmadan, dolaşır; adım başına ya bir generale ya da bir süvari veya hassa subayına ya da bir hanımefendiye yol verirdim. (...) herkesten daha zeki, daha kültürlü, daha soylu olmakla birlikte, başkalarının yanında ezilip büzülen, horlanan, hakkını arayamayan, zararlı, iğrenç bir sinekten başka bir şey olarak görmezdim kendimi. (Dostoyevski, 2000: 69)

Nevsky Bulvarı'nın vaat ettikleri ve sundukları arasındaki karşıtlık Yeraltı Adamı'nın çaresiz bir öfkeye kapılmasına neden olur. Fakat Nevsky Bulvarı, yoksul

memurda yaralar açarken bile bu yaraların sağaltılacağı bir aracı işlev de görmektedir; Onu insanlıktan çıkarırken, bir böceğe, boşluğa, indirgerken bile ona kendini eşit haklara sahip modern bir insana dönüştürmesi için kaynaklar sunmaktadır. Toplumun her katmanından insanın yer aldığı kamusal bir alan olarak Nevski Bulvarı'nda kendini yeniden konumlandırmak ve görülmek ister, bunu sağlayabilecek koşulları oluşturmak için sürekli planlar yapar.

Yeraltı Adamı subayı uzun bir süre takip ettikten sonra bir noktada şaşırtıcı bir şey keşfeder: Bu subay aşağı mevkiden insanların üstüne üstüne yürüse bile o da kendinden daha üst mevkidekilere yol veriyordur. Yeraltı Adamı bunu tespit ettikten sonra subayı yarı tanrısal yarı şeytani bir varlık olarak algılamaktan kurtulur. Onun da memur kadar kast baskısına ve toplumsal normlara tabi olduğunu anlar.

Ona rastlayıp kenara çekilmeme kararı alır. Bu noktada yeni bir ufuk açılmıştır. Berman'a göre artık kendisini aktif bir özne olarak tasavvur etmektedir. Nevsky yeni anlamların aracı, benliğin eylem alanı haline gelir. Rus toplumun mikrokozmosu Nevski Bulvarı'nda hareket halindedir; "Sadece subayı değil toplumu durdurmak ve kendi insani onurunu tanıtmak ister." (Berman,1999:303) Çarpışmadan önce kendisine yeni bir palto satın alır. Kendisini hem sözle hem de fiziksel açıdan nasıl savunacağını düşünür. Birkaç provadan sonra Yeraltı Adamı planlı bir şekilde gelir Nevski'ye ve "düşmanı"yla çarpışır:

"Birden üç adım ilerde düşmanımı görünce gözlerimi yumdum, bir anda omuz omuza gelip çarpıştık. Bir santim bile yana çekilmedim. Onunla tam bir eşitlik içinde geçtim gittim! Adam başını çevirip bakmadı bile. Beni gördüğü halde görmezlikten gelmişti, bunu adım gibi biliyordum. Benden daha güçlü olduğu bir çarpışmada gene ben zararlı çıkmıştım, fakat bunun ne önemi vardı! Amacıma erişmiş, bir adım bile yana çekilmeden, herkesin gözü önünde kendimi onunla aynı düzeye çıkararak onurumu kurtarmıştım ya!" (Dostoyevski, 2000: 72)

Özgürlüğü ve onuru için savaşıyor ve sadece subaya karşı değil kendi özgüvensizliğine ve öz nefretine karşı da savaşıyor Yeraltı Adamı subayın karşısına çıkma cesareti gösterdiği ve kendine toplumsal alanda bir yer açtığı için galip geldiği söylenebilir.

Bu çarpışmadan hemen sonra Yeraltı Adamı subay için: "Dönüp bakmadı bile, fark etmemiş gibi yaptı ama numara yapıyordu bundan eminim" der. (Dostoyevski, 2000: 72) Fakat Dostoyevski bu çarpışmayla sembolik olarak anlatılan çok önemli bir dönüşüme işaret eder; altsınıflar düşünmeyi öğrenmişlerdir. Yeni bir yolda yürüyüp, sokakta yeni bir varlık olarak görünüp, güçlerini gösterebiliyorlardır artık. Soyluların

henüz bunu fark etmemiş olmaları bir şeyi değiştirmez. Yeraltı Adamı'nın öz bilinci her ne kadar kendisini bir fare gibi hissettirse de bu çarpışmadan sonra bunun böyle olmadığını bilmektedir, çünkü hayatını değiştirme yönünde belirleyici bir eyleme girişmiştir. Hiçbir söylem ve yadsıma bu hayatı eski haline döndüremez; bu eylemiyle artık “yeni insan” olmuştur.

Petro'nun ölümünde 100 yıl sonra Dostoyevski'nin *Yeraltından Notları* yazdığı dönemde bile Petersburg'un maddi ve simgesel açıdan modern olmadığı görülür. Petro, modern arzu ve düşüncelerle dolu çok sayıda çeşitli kökenden ve sınıftan insanı ve modern hayatın en parlak imgelerini canlandıran bir bulvar yaratmıştır. Ama şehrin politik ve toplumsal yaşamı, 19. yüzyılın ortasında hala modern insanları sokaktan uzaklaştırıp yeraltına sürecekle güce sahip kast aristokrasisinin kontrolü altındadır. 1860'lardaysa bu insanların ayağa kalktığı, kendilerine Nevsky Bulvarı'nda yer açmaya başladıkları görülür. “Yeni insanın” yeni tarafı budur, artık o da bir birey olarak toplum içinde kendini konumlandırmaktadır. Bu anlamda *Yeraltından Notlar* ruhsal modernleşme açısından büyük bir ruhsal sıçramayı göstermektedir.

4.2 SELİM IşIK VE İSA MİTOSU

Selim, içinde bulunduğu düzenle uyum sağlayamayan, burjuva değerlerine ve yaşam biçimine inanmayan ve bu yüzden toplumun dışına düşmüş, çok okuyan, her konuda bilgisi olan bir aydındır. Durmadan kendiyle hesaplaşan, bir anlam arayan Selim'in, temsil ettiği ahlaksal değerler onun sanatçı ve insan yönlerinde ortaya çıkar; Arkadaşlarının, intiharından sonra onun hakkında söylediklerinde ortak bir nokta vardır: Selim'in oyun oynama merakı. Selim'in oyun oynaması *Tutunamayanlar* romanının postmodern katmanını da oluşturan öyküler, oyunlar, biyografiler, önsözler yazması olarak düşünölebilir. O da okuduğu ve etkilendiği büyük romancılar gibi büyük eserler yazmak ister fakat bu isteği gerçekleşmez; kötü yaşarım korkusuyla hiç yaşamamış, kötü yazarım korkusuyla yazmamış, kirlenmemiş ve büyümemiş bir roman kahramanı olarak karşımıza çıkar. Selim'in, bütün olasılıkların kıyısında yaşamış ve o kıyıda ölmüş bir karakter olduğu söylenebilir.

Selim'in sanatçı yönü, burjuva sınıfının değerlerine karşı daha anlamlı bir yaşamı ve gerçek değerleri temsil eder romanda. Fakat Oğuz Atay bu noktada, burjuva sınıfının eleştirisini yapmaktan öte daha geniş, sınıflar ötesi bir bağlamda insani değerleri merkeze koyar. Romanda tutunamayanların karşısına konumlandırılan kitle

küçük burjuva değil “onlar” yani acıyı, kederi paylaşmayan, “iyilik etmeyen” “kalbi temiz olmayan” başka bir deyişle gerçek anlamda insan olmayanlardır. Roman boyunca ironik bir dille anlatılan bu insanlar, genelde ortama bir bilince sahip, kendi çıkarları için yaşayan, bencil ve ötekinin acısına karşı sorumluluk duymayan insanlar olarak nitelendirilebilir.

Oğuz Atay’ın *Tutunamayanlar*’da kahramanlarının öznelliğini Batı’nın reçetelerinden, toplumun empoze ettiği ve benimsediği anlayışlardan ayıklayarak kurduğu söylenebilir. Bu bağlamda, başkahramanı Selim Işık’ı anlatırken onaylanmış değerler dışında yeni değerler yaratan, edebiyat ve kültür tarihinin Tutunamayanları olarak gördüğü, Prens Mişkin, Don Kişot ve Hz. İsa’ya göndermeler yapar:

“Bana kitap kurdu, boş hayaller kumkuması, hayatın cılız gölgesi gibi sıfatlar yakıştırılabilir. Şövalye romanları okuya okuya kendini şövalye sanan Don Kişot’a benzetebilirsiniz beni. Yalnız onunla bir fark var aramda: ben kendimi Don Kişot sanıyorum. (Atay, 2000: 370)

Atay, Selim’i anlatırken sanatçı ve entelektüel yönüne ek olarak İsa mitosundan yararlanarak yeni bir boyut kazandırır romanına. Başkahramanı Selim’in kimliğini oluşturan öğelerden biri de onun İsevi özellikleridir; naifliği, çıkarlarını göz etmeyen idealizmidir. Oğuz Atay İsa ile Selim, Turgut ve tüm tutunamayanlar arasında bir koşutluk kurmuştur romanda, çünkü İsa tutunamayanların arketipidir. O da içinde yaşadığı toplumun egemen sınıfına ve din adamlarına, onların değer yargılarına ters düşmüş, dışlanmış. Başarılı zengin insanların değil yoksulların yanında almıştır yerini. Kendini misyonuna adanmış, insanlık için bir şey yapmaya çabalamıştır. Fakat sonunda suçlanıp ölüme gönderilmiştir.

Selim, İsa’yı örnek alır kendine, fakat Selim’in İsa’ya duyduğu yakınlık Hristiyanlığa duyduğu yakınlık olarak düşünülmemelidir. Selim, onun doğru bildiğinden ödün vermeden yoluna devam eden, yozlaşma ve dar kafalılığın hedefi haline gelmiş ve toplumun egemen değerleriyle çatışmalar yaşayan kişiliğinden etkilenmiştir. İncil’e göre nasıl İsa’nın ikinci gelişinden sonra adalet yerine bulacak, nihai yargılama yapıp kötüler cezalandırılacaksa, Selim’e göre de bir gün ezilenler yargıç, ezenler suçlu sandalyesinde oturacaklardır.

“Mahkemede, suçlu sandalyesinde, bilerek ya da işledikleri suçu bilmek zahmetine katlanacak kadar dahi düşünmediklerinden bilmeyerek, eziyet eden, hor gören, aşağılayan, ihmal eden, aldırmayan, unutan, kötüleyen, alay eden, ıstırapı paylaşmayan, insanlar arasına duvarlar çeken, küçümseyen, çaresiz bırakan, yalnız bırakan, terk eden, baskı yapan, istismar eden, ezen, cesaret kıran, değer

vermeyen, iyilik etmeyen, kalbi temiz olmayan (...) kimseye zararı olmayan zayıfları ezerek kuvvetli olma duygusunu tatmin edenler ve onlarla birlikte her zaman ve her yerde her sınıftan ve her ideolojiden ve her düşünceden insanlar arasında daima ön safa geçerek aslan payını kendilerine ayıranlar (...) insanları insanlardan ayıranlar ve onları birbirlerine düşman edenler (...) arkadaşlık, dostluk, sevgi ile uzatacak eli olmayanlar yani elsiz, gönülsüz akılsız kalpsiz ve kansız gerçek sakatlar yani onlar onlar onlar onlar karşımızda oturacaklar. (Atay, 2000: 222)

Bu mahkeme sahnesinde Atay'ın bahsettiği insanlar burjuva sınıfından öte her düşünceden, her sınıftan insanlardır. Atay'ın deyişiyle "İstirabı paylaşmayan, iyilik etmeyen, insanlar arasına duvar çeken, kalbi temiz olmayan, sevgi ile uzatacak bir elleri olmayanlardır." (Atay, 2000: 222)

Kırılğan ve dünyevi zevklerden arınmış olarak çizilen Selim, kadınlarla kurduğu ilişkilerde de çeşitli zorluklar yaşar. Flörtlerinde çekingen, zor, sinayıcı ve güvensizdir. Jale Parla'ya göre, Selim'in Türk kültüründe belirlenen "erkek" kimliğiyle ilgisi yoktur. Daha çok İsevi özellikler taşıyan bir *budala*'dır o. Cinsel kimliği belirlenmemiş ya da önemsiz bir "budala". Kişiliğini oluşturan özellikleri bakımından da modern çağa uyum sağlayabilecek nitelikte bir duruş sergilemez. Onun içinde bulunduğu fikri ve hissi dünya daha çok dürüstlük, merhamet, yalınlık gibi erdemler üzerine kuruludur ve bir aşkınlık taşır.

İsevi budala figürü olarak tanımlanan Selim'in, toplum dışılığına ve marjinalliğine karşın iletmek istediği bir mesajı vardır. "Tüm söyledikleri ve söylemedikleriyle, yaşamının oluşturduğu örneklerle aşkınlığı temsil eder; aşkınlık ise Demir Çağ'ın, yani modernitenin, yitirmiş olduğu iyilik, dürüstlük, sadakat, sevgi ve diğergamlık gibi değerlerin bir Altın Çağ'da bulunabileceğine ilişkin inançtan kaynaklanır. Don Kişot da böyle bir budaladır; eskimiş ve geçerliliğini yitirmiş bir dilde (şövalyelik söyleminde) bir yandan Gerçek'e, bir yandan Tanrı'yı simgeleyen Dulcinea del Toboso'ya sarsılmaz bağlılığıyla, aşkınlık arayışındadır. Bu arayışta uyumsuzluk ve başkaldırı olmakla birlikte dili yadsımak yer almaz. Olsa olsa bu arayış, aşkınlığın dilini bulamamış olmanın acısını yansıtır." (Parla, 2007: 290)

Oğuz Atay'ın İsevilik yönünden Selim'i ilişkilendirdiği bir diğer figür de Dostoyevski'nin *Budala* romanının başkahramanı Prens Mişkin'dir. Güçsüzlük ve naiflikleri bakımından aralarında benzerlikler bulunduğu söylenebilir.

Prens Mişkin, terbiyeli, sıkılğan ve saf bir geçtir. Yaşamı iç dünyasını seyredilmekle geçer. Toplumsal duvarların, iki kere ikinin dört ettiği rasyonalizmle karakterize bir dünyanın dışında köşeye çekilmiş bir karakter olarak betimlenir. İnsanlarla her çeşit alış verişten arınmıştır. Selim gibi art düşüncesiz bir yanlılıkla

tartışmaya girer insanlarla. Bu yanlışlık kendisine düşman olanları bile yumuşatır. “Ona gülerler ama bir yabancıнын dil yanlışlarına göz yumulduğu gibi onun da görgü kuralları ihmalleri bağışlanır.” (Carr, 2000: 48) Yalnızca iyilikle yaklaşır etrafına fakat kimseye yardım etmeyi beceremez, hatta en mutlu durumları da berbat eder. Bu salt iyi insanın roman boyunca geçişi bir öldürme ve birkaç aile dramıyla sonuçlanır ve kendisi de romanın sonuna doğru delilikle yüz yüze gelir. Dostoyevski gibi Oğuz Atay da benliğine yabancı olan bir iklimde yaşamasını bilmeyen İsevi figüre, bu dünyada yer olmadığını gösterir. Acı çekenlere yardım etmek isteyen Selim de Prens Mişkin gibi dokunduğu her şeye felaket getirir, intiharından önce o da dostları tarafından terk edilir. Her iki karakterin de varlıkları onlarla iletişim kuran insanların yaşamlarını zenginleştirir. Bununla birlikte ölümleri onu çevreleyenleri kurtarır. Enkarnasyon teması her iki romanda da ortaktır. Dostoyevski’nin sıklıkla başvurduğu Yohanna İncil’i XII. Bap, 24. ayeti *Budala’nın ve Tutunamayanlar’ın* gizli sonu gibidir:

“Onu söylüyorum size, gerçekten toprağa düşen buğday tanesi, ölmezse tek başına kalacak, ölürse çok meyve verecek”

Tutunamayanlar’da istediğini başaramayan, aradığı kimliği, kendini ifade edecek dili bulamayan Selim Işık, ancak Turgut Özben’e ışık tutacak, yol gösterecek ona öz benini bulduracaktır.

4.2.1 TURGUT ÖZBEN

Tutunamayanlar’ın ikinci önemli karakteri Turgut Özben’dir.

Selim gibi Turgut da küçük burjuva özellikleri taşıyan bir mühendistir. Romanın başında da belirtildiği gibi “hayat standardı iyi, evi arabası, eşi ve iki çocuğu” olan Turgut’un bütün hayatı kazanmak ya da kaybetmek prensibi üzerine kurulmuştur. Fakat Selim’in ölümü Turgut’un kendi hayatını sorgulamaya başlamasına neden olur. Selim’in intihar sebebini anlayabilmek için onun arkadaşlarıyla iletişime geçer ve her birinden farklı Selimleri öğrenir. Bir müddet sonra evini ve işini bırakarak ortalıktan kaybolur. Ondan geriye yalnızca elimizde tuttuğumuz roman kalır.

Arkadaşının ölümüyle açılan soru en temelde bir kimlik sorusudur. “Turgut’un unuttuğu, artık bir kimliği, o kimliği destekleyen bir iktidarı olduğu için dert etmediği soru, yavaş yavaş, bir zehir gibi yayılır Turgut’un ruhuna (...) ben kimim sorusu, aynı anda aynı jestle, dünya nasıl bir dünyadır sorusunu açmıştır. İçinde bulunduğu bütün düzenler, kapalı, hesapçı, küçük, akıllı karışık, hoyrat düzenler olarak göstermeye

başlar kendilerini.” (Suna Ertuğrul, 2009: 86) Turgut Selim’in intihar mektubuyla birlikte bir “sorunun” içine girmiş ve sarsılmıştır. Artık içinde bulunduğu dünyayı o zamana kadar yorumladığı, anlamlandırdığı kavramları kaybetmiş, Selim’in rehberliğinde yerine yenilerini koymaya çabalamaktadır.

Turgut’un iç dünyasındaki yolculuğu soyut bir düzlemde somut bir düzleme uzanır. Bu, eşi ve iki çocuğu olan bir aile liderinin “herkesin küçük bir paraya sahip olduğu, mühendislerin ve mimarların, sanatçıların, rahatsızlık duymadan bir köşesinden tutunmaya çalıştığı hayvanlar âleminden bir kaçıdır.” (Atay, 2000: 363) Bu âlem öylesine maddi bir dünyadır ki bireyler kendilerine yabancılaşırlar ve kimliklerini kaybetmeye, tek tipleşmeye başlarlar. Böyle bir düzenden kaçmak için kişi etrafında olan biteni sorgulamayı, belli bir mesafeden bakabilmeyi öğrenmelidir ki Turgut da bunu yapmaya çalışmaktadır. Tutunmaya çalışırken kendi değerlerini kaybetmeye yüz tutmuş biri olan Turgut bu şekilde arkadaşının ölümüyle bir kimlik arayışı içinde bulur kendini. Hem kendi kimliğini hem de arkadaşının intiharının sebebini arayışı sırasında, Turgut, Selim’in yaşam biçimini idealize etmeye başlar.

Selim, Turgut’un yeni kimliğine ulaşmasını sağlayacak bir ışıktır. Selimleşme çabasında öncelikle özgürlüğü elde etmek gerektiğinin bilincindedir.

“İnsan, Selim olduktan sonra ne yapsa olur, anlıyor musun Olric? Anlıyorum efendimiz. Anlamasan da olur. Kimse anlamasa da olur. Gerçek hürriyet budur Olric. Ben anlıyorum anlatamam da olur.
(Atay, 2000: 417)

Türker’in tespitine göre, bu ifadeyle “Turgut kendi bilinçliliğini merkeze alır. Hedefinde onu durduracak, hedefinden alıkoyacak hiçbir şeye yer yoktur artık, kendisine özgür bir benlik yaratır.” (Türker, 2009:173) Turgut’un kendi olmayı ya da Selim olmayı seçmesi, özgürleşen düşüncesiyle birlikte ortaya çıkan bilinçli seçim durumudur. Kendisine sunulan hayatı değil, kendi seçtiği hayatı yaşamaya başlar.

Arkadaşının arayışına ışık tutan Selim’in öyküsü sanat ve mitos bağlamlarında anlatıldığına göre, Turgut’un öyküsü de aynı bağlamlarda okunabilir. Sanat bağlamında, Turgut’un yolculuğu yazar oluşunun öyküsü olarak okunabilir. Arkadaşının intiharının ardından aldığı mektupta Selim’in Turgut’a bir görev verdiğini, bu görevin ne olduğunu tam olarak bilemesek de anlarız. Turgut’un edindiği bu görev onun yeni hayatını da şekillendirecektir. Selimlik diye tabir ettiği Selim’i anlamayı ve onunla özdeşleşmeyi içeren bir süreçten geçerek Selim’in “anlatamaması”na sebep

olan bu dünyadan Selim'in öcünü alacaktır. Bu görevin içinde tutunamayanları anlatan bir roman yazmak da vardır.

Moran'a göre Turgut'un öyküsü İsa mitosu bağlamında okunduğunda, İsa'nın sözüne uyarak tutunanları bırakıp Tutunamayanlar arasına katılmasının anlatımı olarak görülebilir. Her ikisi de Turgut'un kimliğini bulması anlamına gelir.

Turgut karasızlıklar içinde yavaş yavaş kendini yazarlığa adanmak ve tutunamayanlara katılmak için kendisiyle savaşıyor. Evinden ayrılıktan sonra yaşadığı iç hesaplaşma, ikinci benliği olan Olric'le arasında geçen konuşmalar şeklinde yansır romana. Turgut'un yazar oluşu onun burjuva hayatını terk edip tutunamayanlara katılmasıyla bir arada yürür ve Turgut bu değişimi İsa mitosunun terminolojisiyle anlatır. İsa, misyonunu yerine getirmek için düzenini bırakıp, ailesini terk edip yollara düşmüştür. Turgut'un kararını verip, evini işini, ailesini terk etmesi şu sözlerle anlatılır: "İsa'nın tavsiyesine uyarak cennete gidebilmek için elindeki varlığı bıraktı." (Atay, 2000: 718)

Berna Moran'a göre kitabın sonuna eklenmiş fantastik mektupta kutsal kitaba göndermeler olduğu sezilmektedir. Mesela "Turgut'un başlattığı hareket de İsa'nın gibi kovuşturmaya uğrar. Ama Turgut izini kaybettirir, kaybolur ortadan ve İsa gibi birkaç yerde birden aynı zamanda görünürse de yakalanamaz. Turgut'un Selimlik'e erişmesi, Selim'in yerine geçmesi ve böylece tutunamayanlara katılması dinsel düzeyde bir inanç değişikliği gibi sunulmaktadır okura." (Moran, 1997: 217)

Büyük bir dönüşüm geçiren Turgut, İsevi arkadaşı Selim'in izinde roman boyunca, Selim'in arkadaşlarıyla yaptığı görüşmeleri aktararak, yazdıklarını kitaba dâhil ederek ve bu süreçte kendi dönüşümünü gözler önüne seren romanı yazarak aslında bir anlamda kendisiyle birlikte Selim'i ve tutunamayanları da tekrardan yarattığı söylenebilir. Bu süreçte kendisiyle, Selim'le ve ulusun tarihiyle hesaplaşarak tutunamayanların tarihiyle birlikte toplumun da kültürel tarihini yeniden kurgular.

4.3 KURGULANAN TARİH

Selim tarihin onu görmemesinden, tarihsel kayıtlarda kendine yer bulamamaktan yakınır ve de bugünün dünyası ve insanları da onu görmez, beğenmez, anlamaz, takdir etmez. "Dün Bugün Yarın" başlıklı şiiri yazarak varoluşunu meşrulaştırmak ister. Bu şiir ve onu izleyen açıklamalardan oluşan bölüm tıpkı Tutunamayanlar adlı metin gibi zamanı geldiğinde gerekli kişiye postayla gönderilecektir. Selim'in

özyaşamöyküsünün parodisi olan ve tutunamayanların kültürel hafızasını yansıtan bu bölüm, bütün romanın biraz daha küçük boyutlardaki bir modeli olarak görülebilir. Hem biçim olarak şiirsel kalıpları gülünçleştirerek taklit eder hem de açıklamalar yoluyla kendisini birçok başka dille çevreler. Kendisi hakkında söylenebilecek her şeyi bünyesine katarak kendisinin yorumlanması çabasını da gülünçleştirir. Eleştiri söylemlerine karşı bir zırh oluşturur böylece. Bu şarkılarda Atay resmi tarih söylemini sadece komikleştirmekle kalmaz sorgular da.

Tutunamayanlar'ın Şarkısı'nda, Selim'in kendini tutunamayanlarla özdeşleştirerek sosyal ve kültürel baskı ve engellemelerden kurtulduğunu görürüz. Atay, Selim'in şarkılarının bir bölümünde Tutunamayanlar Ansiklopedisini yazar ve tutunamayanların özelliklerini sıralar. Bu insanlar rekabetçi bir sistemde zayıf kalan, içine kapanık, edilgen, *dış tehlikelere karşı birleşemeyen* insanlardır. Bu tanımlamalarla Selim kendi gibilere bir ad verir ve adlandırdığı gruba dâhil olur, böylece şarkılarda anlatılan tarihte adı geçmeyen varoluşu bir kimlik kazanmış olur. Geçmişini yeniden yazması, sadece tarihi alaşağı etmek için değil kendine bir kimlik oluşturmak içindir de. Şarkılarını yazarak bir kimlik edinmeyi, kendini bir grup içinde konumlandırmayı amaçlar. Böylece tarihte kendine ve kendi gibi olanlara yer açmak ister. Kendisi için acı verici olanı ironik bir dille yazarken bu yolla bir sosyal adalet de arar.

Geçmişle hesaplaşma ve adalet arama sadece tarihsel değil ruhsal bir çatışmadır da aynı zamanda. Kültürel belleğin kişisel geçmişin oluşturulmasındaki yeri ve bunun bireyin kimliği ile ilişkisi romanın dokusuna işlemiştir. Geçmişle yüzleşme sadece Selim'in kendi geçmişiyle ilişkisini değil kimliğini de yeniden yapılandırmasına yardımcı olur.

Kültürel hafıza, karakterlerin gelişiminde büyük rol oynar. Turgut, Selimle konuşur, Selim artık hayatta olmayan yazarlarla. Bu konuşmalar geçmiş ve bugün arasındaki sınırı silikleştirir. Ölüm ve hayat, hayalet ve özne birbirine karışır. Selim ve Turgut'un kimlik arayışlarına geçmişin sesleri ışık tutar. Turgut, Selim'in izinde Selim'in de zamanında hesaplaşmaya çalıştığı tarihle hesaplaşır. Fakat Selim'in devraldığı miras bir kargaşadır; "bir medeniyetin silinmiş, uzaklaşmış izleriyle, onu hiç anlamayan, ona uzak başka bir medeniyetin kendini dayatması arasında kendini ve dünyayı söyleme imkânını kaybetmiştir." (S.Ertuğrul, 2009: 85) Turgut varoluş yolculuğunda bu kültürel durumların karmaşıklığını aşmayı planlar. Yeni bir dil yaratmak, kendi için bir başlangıç yazmak ister. "Hiçbir geleneğin mirasçısı değilim,

az gelişmiş ülkenin az gelişmiş mirasını reddediyorum ben karagöz değilim” der. Bu, onun hem yazarlık manifestosudur, sanatçı olmasının ilk adımıdır hem de Hamletvari eylemsiz bir pozisyondan çıkabilmesinin tek koşuludur.

Ancak kültürel mirasın reddi kimliğin de kastre edilmesi anlamına gelir. Geçmiş hem Selim’in hem Turgut’un sesinin bir parçasıdır. Geçmiş olmadan kimliklerinden mahrum kalacaklardır. Atay bu gerilimden özgün ve yeni bir dil yaratır. Roman, hem resmi tarihin karşısında duran hem de ondan türeyen bir söylem oluşturmaktadır. Geçmişin, modernizmin yüceltilmiş deneyimini absurd bir anlatıya dönüştürülür ironiyle. Diğer yandan da Selim ironiyle yok eder yazdığı tarihi. “Turgut’un roman boyunca tutunamayanlar üniversitesi diploma töreni, tutunamayanlar lokali, tutunamayanlar teşkilatı gibi ifadelerinde gösterdiği gibi, tutunamamak gibi olumsuz bir durumu olumlu bir önermeye dönüştürmenin en azından bir sahteleşmeyi beraberinde getirdiğini görüyordur.” (Gürbilek, 2008: 65) Selim de “Dün Bugün Yarın” şarkılarını kendini aşağılayan bir ironiyle daha yazarken yıkar.

Turgut da Selim’in ışığında verili bütün kimliklerinden yavaş yavaş uzaklaşır. Hem bireysel hem de kültürel düzeyde duyduğu seslerle, söylemlerle hesaplaşmasından sonra eski hayatından kopar ve öznelliğini yeniden kurar. Suna Ertuğrul’a göre “Turgut, bütün dünyanın normal kabul edip olumladığı pratiklerden vazgeçtiğinde, şimdiye kadar bilmediği bir edilgenliğin, tutunamamanın halinde, aslında yeni bir dünya başlatma kapasitesine de açılır. Burada geçmişin imkânsızlığında geleceği kurma mecburiyeti, kimliğin imkânsızlığında, varoluşun (kimliğin) sorumluluğunu üstlenme mecburiyeti olarak düşünebileceğimiz bir tecrübe söz konusudur. Bu tecrübe, ben kimim sorusunun açıklığında, yani öznenin kendi temelsizliğinin ve suçluluğunun sorumluluğunda, tarihi yeniden açmasıdır.” (Ertuğrul, 2009: 87) Turgut, Selim’in intihar mektubunu okuduktan sonra yaşadığı kırılmanın getirdiği farklı düşünme yetisiyle, özgürlüğüne, kendi-olma aşamasına geçer. Selim’in intiharının nedenini araştırırken, Selim’i ilk önce toplumun dışına ardından intihara sürükleyen nedenleri benliğinde hissederek sadece onu yaşatmak ister. Turgut bu yolculukta geçirdiği dönüşümün sonunda yayıncıya gönderdiği mektupta Tutunamayanlar ansiklopedisine Turgut Özben maddesini ekler. Artık onun da Tutunamayanlar arasında bir yeri vardır.

Atay, kahramanın içe doğru yaptığı eleştirel, yaratıcı ve açık uçlu yolculuğu sonucunda köksüzlük, btnlkszlk, empoze edilen zler ve Batı patronluğuna rağmen bağımsızlığın mümkün olduğunu gösterir.

5. BÖLÜM: SONUÇ

Batılılaşma olarak adlandırılan süreçte Batı-dışı toplumların öncelikli hedefi Batıyı tam olarak anlamak ve bu şekilde kazanılan zenginlikle, toplumun kendi kültürünü çağa uygun hale getirmek gibi bir amaçla yola çıkarken yeni bir kültür yaratmasıydı. Rus ve Türk toplumlarının batılaşma süreçlerine baktığımızda, başlangıçta aynı referans noktasından hareketle bir değişime gitmek durumunda kalsalar da bu sürecin gelişimi ve toplumların dönüşümü arasında temel bazı farklılıklar vardır. Modernleşme düşüncesini Rusya'ya ilk kez ar I. Petro döneminde uygulanmıştır. I. Petro uzun yıllar Avrupa'da çeşitli işlerde çalışmış, Batı'nın teknik ve bilimsel literatürünü yerinde görüp deneyimlemiş, bunun sonucunda da ülkesinde orada görüp öğrendikleri doğrultusunda reformlar yapmıştır. İlk önce denizciliği geliştirmek istediği için başkenti Moskova'dan Baltık kıyısı kenti olan St. Petersburg'a inanılmaz fedakrlıklar ve zorbalıkla taşımıştır. Bu gayreti, gördüğü yeni dünyaya ulaşmak ve ona benzemeye çalışmak içindir. Aynı tarihlerde Osmanlı'da da benzer çabalar başlamıştır. Fakat Osmanlı görkemli bir geçmişe sahip bir imparatorluk olarak Batılılaşma düşüncesine Rusya'nın yaklaştığı biçimde yaklaşmamıştır. Rusya o dönemde yeni yeni yükselme duygusu hissederken Osmanlı'nın geride kalmış bir "Altın ağı" vardır. Bu durum iki toplumun Batı'ya bakış açısında belirleyici olmuştur.

Osmanlı, Batılılaşmaktan ziyade Avrupa'daki eski gücünü kazanmak istemiştir, bu anlamda Batılılaşma daha sonra Cumhuriyet döneminde de devam eden bir şekilde hep ikili kutuplaşmalar olarak, keskin ayrımlarla algılanmıştır. Rusya ise Avrupa'da kendine yeni bir yer açmak niyetindedir ve takip eden dönemde de Rus halkının yaşanan muazzam toplum değişiminin sıkıntılarını sindirip Batılılaşmanın toplumsal tahribatına, Batı'yı tanımakla karşı koymayı seçtikleri görülür. Bu anlamda Dostoyevski de Batı'ya karşı Panslavist bir tutum benimsemesine karşın Batı'nın düşünce sistemlerini, felsefesini dışlamamış, karşı karşıya kaldığı değişime direnmek yerine onu anlamaya çalışmıştır. Özellikle *Yeraltından Notlar*'da Batılılaşma çerçevesinde yaşanan modernizmin ve onun düşünce sistemi olan rasyonalitenin yol açtığı

yarılmayı, Yeraltı Adamı'nın içselleştirdiği, muhalif bir duruşla da olsa ciddiye aldığı, üzerine düşündüğü görülür.

Bir 19. yüzyıl aydını olarak Batılılaşma sorunuyla yüzleşmek durumunda olan Yeraltı Adamı'nın dünyasına gelenekten kopmuş olmanın yarattığı zeminsizlik ve bocalama duygusu hâkimdir. Kendini beğenme ve kendinden utanç duyma gibi ikircikli duygular arasında savrulur. Yeraltında yaşaması kendini bir atık gibi hissetmesinin temsilidir. Modernleşen toplumun dinamikleri, irrasyonalliteyi yücelten, modernizm ve onun getirilerine eleştirel bir tutumla yaklaşan Yeraltı Adamı'nı yerin altına, görülemeyeceği bir yere sürmüştür. Bu durum, yöneticiler-aydın ilişkisi bağlamında, yönetenlerin gözünden uzağa düşmek, bir anlamda itilmek olarak yorumlanabilir. Bu yüzden kendini konumlandırmak ve kimliğini kurmak için Nevsky Bulvarı'yla temsil edilen kamusal alanda, sarsıcı bir karşılaşma arzusu duyar. Eskiyle yeninin, akılla akıl-dışının yönetenler sınıfı ve bireyin çarpışmasıdır bu. Varoluşunu tescillemek için fark edilme/görülme ihtiyacı içindedir. Modernleşmenin faydalarının ve tuzaklarının bilincinde olan Yeraltı Adamı kendini toplum içinde bir yer talep eder ve görünür hale gelmeyi başarır.

Oğuz Atay'da benzer bir biçimde entelektüel karakterlerinin yaşadıkları kültürel ikilem içinde uyumsuzlaşmasını, gerek toplum içinde gerek yöneten-aydın ilişkisinde tutunamamasını, dışarıda kalmasını kutuplaşmaya yer vermeden, ya o - ya diğeri gibi kesin seçimleri içeren bir tutumdan uzak destansı bir anlatıyla ortaya koymuştur. Atay'ın, Doğu-Batı, modernite ve gelenek çelişkisini vurgulayışındaki anlatım bu çelişkinin tanımlanmasına, kimliğin yeniden kurulmasına yönelik ipuçları sunması açısından önemlidir.

Tutunamayanlar'da kişilerin birey olmalarının önündeki engeller olarak ifade edilen toplumsal değerler, kültür ve kabul gören davranış kalıpları temelinden sorgulanır. Atay'ın çalışması bu aydın kişilerin konumunu tekrar gözden geçirmesi, yeni bir iç hesaplaşmaya gitmesi ve toplumun ona dayattığı kimliği yeniden yapılandırması için çağrıdır. Bu yolculukta çıkışsızlığı içeren tek yanlı bir bakıştan çok, umutlu olmaya yöneltecek bir uzlaşmazlık, Atay'ın günümüzde de en büyük yazarlar arasında olmasında önemli bir öğedir.

KAYNAKÇA:

- Akşin, Sina, *Düşünce ve Bilim Tarihi*, 1839-1908 Türkiye Tarihi 3. Cilt, Cem Yayınevi, 1995, İstanbul.
- Atay, Oğuz, *Tutunamayanlar*, (21. baskı), İletişim Yayınları, 2000, İstanbul.
- Atay, *Bir Bilim Adamının Romanı*, İletişim Yayınları, 2009, İstanbul.
- Atay, Oğuz, *Günlük*, (13. baskı) İletişim Yayınları, 2008, İstanbul.
- Atamer, Zeynep “Oğuz Atay’ı *Günlük* Üzerinden Sosyolojik Bir Okuma Denemesi”, *Oğuz Atay’a Armağan* s. 323.
- Bahtin, Mihail, *Dostoyevski Poetikasının Sorunları*, Metis Yayınları, 2004 İstanbul
- Belge, Murat, “Osmanlı’da ve Rusya’da Aydınlar”, *Türk Aydını Ve Kimlik Sorunu* içinde, s. 123.
- Berdyaev, Nikolay, *Dostoyevski*, Adam Yayınları, 1984, İstanbul.
- Berman, Marshall, *Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor*, (2. baskı), İletişim Yayınları, 1999, İstanbul.
- Bora, Tanıl (ed.) Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Cilt 3, *Modernleşme ve Batıcılık*, (5. Baskı), İletişim Yayınları, 2009, İstanbul.
- Carr, Edward Hallett, *Dostoyevski*, (3. baskı), İletişim Yayınları, 2000, İstanbul.
- Compagnon, Antoine, *Literature Theory and Common Sense*, 2004, Princeton University Press.
- Çetin, Halis, “Gelenek ve Değişim Arasında Kriz: Türk Modernleşmesi” *Batı Dergisi*, Sayı: 25.
- Çiğdem, Ahmet, *Bir İmkân Olarak Modernite*, İletişim Yayınları, 1997, İstanbul.
- Dostoyevski, *Yaz İzlenimleri Üzerine Kış Notları*, İletişim Yayınları, 2005, İstanbul.
- Dostoyevski, *Cinler*, İletişim Yayınları, 2001, İstanbul.
- Dostoyevski, *Yeraltından Notlar*, İletişim Yayınları, 2000, İstanbul.
- Dukes, Paul, *A History of Modern Russia*, (2nd Edition), Duke University Press, 1990.
- Ecevit, Yıldız, *Ben Buradayım*, İletişim Yayınları, (4. baskı), 2009, İstanbul.
- Ertuğrul, Kürşat, “Türkiye Modernleşmesinde Toplumsal ve Bireysel Özerklik Sorunu: Oğuz Atay ve Orhan Pamuk’la Birlikte Düşünmek”, *Doğu Batı Dergisi*, Sayı: 22.
- Ertuğrul, Suna. “Belated Modernity and Modernity As Belatedness in *Tutunamayanlar*.” *South Atlantic Quarterly* 102: 2/3, Bahar-Yaz 2003
- Girard, Rene, *Romantik Yalan ve Romansal Hakikat*, Metis Yayınları, 2001, İstanbul.
- Gürbilek, Nurdan, *Kör Ayna, Kayıp Şark*, Metis Yayınları, 2004, İstanbul.

- Gürbilek, Nurdan, *Mağdurun Dili*, Metis Yayınları, 2008, İstanbul.
- Gürbilek, Nurdan *Kötü Çocuk Türk*, Metis Yayınları, 200, İstanbul.
- Gürle, Meltem, “Oğuz Atay’s Dialogue with Western Canon in the Disconnected”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Batı Dilleri ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, 2008, İstanbul.
- Göle, Nilüfer, “Batı Dışı Modernlik Kavramı Üzerine”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce* Cilt 3. içinde, s.54.
- Holquist, Michael, *Dialogism: Bakhtin and His World*, 1990, Routledge, Londra.
- İnci, Handan- Türker Elif, *Oğuz Atay İçin Bir Sempozyum*, İletişim Yayınları, 2009, İstanbul.
- İnci, Handan (Yayına Hazırlayan) *Oğuz Atay’a Armağan*, İletişim Yayınları, 2007, İstanbul.
- Jusdanis, Gregory, *Gecikmiş Modernlik ve Estetik Kültür: Milli Edebiyatın İcat Edilişi*, Metis Yayınları, 1998, İstanbul.
- Kaya, İbrahim, *Sosyal Teori ve Geç Modernlikler: Türk Deneyimi*, İmge Kitabevi, 2006, Ankara.
- Keyder, Çağlar, “Biz Niçin Onlar Gibi Olamıyoruz?” *Oğuz Atay’a Armağan* s. 33.
- Lukacs, Georg, *Roman Kuramı*, Metis Yayınları, 2003, İstanbul.
- Lewis, Bernard, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1998, Ankara.
- Mardin Şerif, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri (1855-1908)* İletişim Yayınları, 1996, İstanbul.
- Mardin, Şerif, *Türk Modernleşmesi*, İletişim Yayınları, 19. baskı, 2009, İstanbul
- Moran, Berna, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış*, Cilt 2, (5. baskı), İletişim Yayınları 1997, İstanbul.
- Moran, Berna, *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, (3. baskı), İletişim Yayınları, 2000, İstanbul.
- Onur İnce, Hilal/Koyuncu Lorasdağı, Berrin, “Marjinallikten Non-Konformizme – Oğuz Atay Eserlerinde Entelektüel”, *Doğu Batı*, Sayı: 37.
- Riasanovski, Nicholas, *A History of Modern Russia*, Oxford University Press 1997, New York.
- Şen, Sabahattin (Yayına Hazırlayan), *Türk Aydını ve Kimlik Sorunu*, Bağlam Yayınları, 1995, İstanbul.
- Troyat, Henri, *Dostoyevski*, İletişim Yayınları, 2004, İstanbul.

- Teras, Victor, *Dostoyevski'yi Okumak*, Kırmızı Kedi Yayınları, 2010, İstanbul.
- Türker, Elif "...Ve Turgut Özben", *Oğuz Atay İçin Bir Sempozyum* içinde s. 169.
- Türköne, Mümtazer, *Türkiye Günlüğü*, sayı:20, 1992, Ankara.
- Timur, Taner *Osmanlı Türk Romanında Tarih Toplum ve Kimlik* İmge Yayınları, 2002, Ankara
- Uysal, Zeynep (Yayına Hazırlayan), *Edebiyatın Omzundaki Melek*, İletişim Yayınları, 2011, İstanbul
- Ülken, Hilmi Ziya, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Selçuk Yayınları, 1996, İstanbul.
- Wagner, Peter, *Modernliğin Sosyolojisi*, Doruk Yayıncılık, 2003, İstanbul.
- Walicki, Andrzej, *Rus Düşünce Tarihi*, İletişim Yayınları, 2009, İstanbul.
- Yüksel, Dilek, "Rus Modernleşmesi ve Türkiye", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 2006, Ankara.
- Yavuz, Hilmi, "Oğuz Atay İçin", *Oğuz Atay'a Armağan* içinde s. 40.
- Zürcher, Eric Jan, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yayınları, 2010, İstanbul.
- Zweig, Stefan, *Üç Büyük Adam*, Tur Yayınları, 1989, Ankara.

CURRICULUM VITAE:

KİŞİSEL BİLGİLER

Ad-Soyad: Müge Güran
Doğum yeri: İstanbul
Medeni durumu: Evli
E-mail: mugeguran@gmail.com

EĞİTİM

2010 Kasım Certificate in English Language Teaching to Adults
CELTA (ITI)
[2009-2011] Yeditepe Üniversitesi
Karşılaştırmalı Edebiyat MA
[2005-2006] Mannheim Üniversitesi, Almanca hazırlık kursu
Studienvorbereitenden Deutschkurse
[1999-2004] İstanbul Bilgi Üniversitesi
Karşılaştırmalı Edebiyat Bölümü
[1991-1998] FMV Nişantaşı Işık Lisesi

İŞ DENEYİMİ

[2011] Kavis Yayınları
Çevirmen
[2009- 2011] Boyut Yayın Grubu, BBC Belgesel Çevirileri
Freelance Çevirmen
[2010-2011] W.O.L.A. Academy
İngilizce Öğretmeni
[2006-2009] Günay Dijital Tekstil Ürünleri San. Tic. Ltd. Şti.
İhracat-Satış
[2001-2002] İletişim Yayınları
Redaksiyon, Çeviri
[2000-2003] Bilgi Üniversitesi Yayınları,
Parşömen Dergisi Yayın Kurulu Üyeliği

ULUSLARARASI HAKEMLİ DERGİLERDE YAYINLANMIŞ MAKALELER:

“Nabokov’un Sebastian Knight’ın Gerçek Yaşamı Romanına Yapısal Bir Yaklaşım”

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yaz, 2010. Cilt :3, Sayı: 12, S:196-201

ÇEVİRİLER:

BBC EARTH REPORT (BELGESEL)

Clean Living 1
Clean Living 2
Climate Fever
Delta Force
Arctic Blues
The Ivory Poaching Wars

Pompeii
Atina

Theorists of the Modernist Novel (KİTAP)

James Joyce, Dorothy Richardson, Virginia Woolf (Kitap çevirisi)

Head First PMP, Second Edition (KİTAP)

(15 bölümlük Proje Yönetimi kitabının 10. bölümünün çevirisi.)

SİVİL TOPLUM KURULUŞLARI:

[2009-2010] Türkiye Eğitim Gönüllüleri Vakfı (TEGV)
Eğitmenlik